

JALIM JALLAD

SHAH A. N.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

મુક્તિ પાળીગઢ વિભાગ

અનુક્રમાંક ૧૫૫૩૫ કિમત

ગ્રંથનામ અલીમ ૪૯૯૧૬

વર્ગાંક ૬-:૨/૪૧૬:૨૫

જાલીમ જલ્લાહ

૨૦૦ : ના ૮ કે : ૨૦૦

: લેખ :

અમલસાત નૃ૦ શાહી

: આ ૨ આ ના :

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૦૫૫૩૫ તારીખ

પુસ્તકનું નામ જાલીમ જલ્લાહ

વિષય ફ : ૨

મુદ્રક : મુદ્રણસ્થાન

કેશવ ૬૦ શેઠ

ખડાયતા મુદ્રણકક્ષા મંદિર

ચારરસ્તા, અમદાવાદ

જાલીમ જલ્લાદ

ના ટ ક

: : બાર આના : ;

કર્તા અને પ્રકાશક
અબ્બાસાલ ન. શાહ
પો. બો. નં. ૨૧૬૨,
ક હી ક તા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૫૫૩૫

સ મ પ જ

મા રી

માતૃભૂમિના સૌ સ્વાતંત્ર્યપૂજકોને

ઉપોદ્ધાત

૨૧. અંગ્રાજાન શાહની સાહિત્યવિષયક છૂટક છૂટક પ્રવૃત્તિઓ પછી આ તેમનો પહેલો સ્વતંત્ર પ્રયાસ છે. તેમણે આ નાટકમાં આપણે (હિંદીઓ) પશ્ચિમના મેકધનુષ્યના રંગો સરિખા ફણજીવી મોહરંગે કેવા અંગ્રાજી જમ્મએ છીએ તે બતાવવાનો ચત્ત કર્યો છે. આખુંયે નાટક રૂપકથી ભરપૂર છે. માયાવી, મનમોહન, મદિરા, મીનાક્ષી, સરલસિંહ, બુદ્ધિ, કલા, વિદ્યા, જ્ઞાનાનન્દ વગેરે પાત્રો નામ પ્રમાણે ગુણ ધરાવતાં ને નાટકમાં ભાગ ભજવતાં માલુમ પડે છે. નાટકનું વસ્તુ કમનસીમે જોમ્મએ તેટલું જોરદાર ન હોવાને પરિણામે જ્ઞાનાનન્દના પાત્ર સિવાય અન્ય કોઇ પણ પાત્ર સમજતા પૂર્વક આલેખાયેલું જણાતું નથી. કેટલીક જગ્યાએ કટાક્ષકથનો બહુજ બુદ્ધિપૂર્વક યોજાયાં છે. નાટકનો પદ્ધતિભાગ સંસ્કારી આડંબરી ભાષા, અને નાટકી ભાષાની વચ્ચેનો હોય એવો અર્ધ-નાટકી અને અર્ધ-સંસ્કારી લાગે છે. આ સર્વ છતાં આ નાટક બહુજ ગૂઢ ઉદ્દેશપૂર્વક લખાયેલું હોય, અત્યારના દરેક હિંદીએ વાંચવા જેવું છે. કેટલાક આર્થિક, વિદ્યાવિષયક ને સામાજિક પ્રશ્નોને પણ લેખક ઠીક અચ્છાં છે. હિંદની આધુનિક અધોગતિનાં મૂળ કારણોને લેખકે નાટકના

વસ્તુમાં ચતુરાઇથી ગુંથી લીધાં છે ને તેનો નિસ્તાર કેવી રીતે થઈ શકે તે પણ લેખકે જ્ઞાનાનન્દના પાત્રદ્વારા સૂચવ્યું છે. નાટ્યકલા કરતાં નાટ્યવિષય માટે આ નાટક વાંચવાની ભલામણ કરી શકાશે.

રા. અંબાલાલ આવા ખીજા સ્વતંત્ર પ્રયાસો વખતે નાટકની વસ્તુગુંથણી અને પાત્રલેખન તરફ વધુ લક્ષ આપશે તો વધારે સફળ થઈ શકશે. પોતાના વિચારો છૂટક છૂટક રજૂ કરવાને તેઓ ટેવાયેલા જણાય છે. વસ્તુમાં ગુંથવા જતાં સળંગપણું ખંડિત થતું લાગે છે ને પરિણામે કલાતી ક્ષતિ થાય છે; આટલી ખામી દૂર થાય તો એ ભાઈ આ ક્ષેત્રમાં વધારે સારું કાર્ય કરી બતાવી શકશે.

કલકત્તા.
તા. ૨૮-૧૧-૩૦

ચાંપશી વિકુલદાસ ઉદેશી

નિવેદન

આ નાટક વિષે મારે ખાસ કહેવાનું કશું નથી: વાંચતાં વેંત જ ઝટ સમગ્રજ્ઞ જય એવી એની સંકલના રાખવામાં આવેલી છે. અલ્પમત્ત, આ નાટકના વસ્તુને મનુષ્યના શરીર સાથે સારી રીતે સંખ્યાતી શકાય એમ છે. શરીરને એક સાત્રાજ્ય માની, તેના આ-માને તંત્રવાદક રાજા, બુદ્ધિને એ પ્રેરક આત્માની રાણી સ્વીકારીએ એટલે આતો રહસ્યઉકેલ થઈ શકે છે. અંતઃકરણનો કાર્યપ્રદેશ વિચારતાં આપણે તેને પ્રધાનની જગ્યાએ મૂકી શકીએ છીએ; તેવીજ રીતે મન એ લાક્ષ્ય મંત્રી છે: આ સર્વાનુભવની વાત છે. પછી તો લક્ષ્મી, વિદ્યા-તેનાં સંતાન થયાં અને ભયાનકમાં ભયાનક શત્રુ એટલે નિષયવાસના. આ કુચકના ફંદમાં જોઓ નધી ફસાતા, તેઓ મહાત્માની કોટિમાં જઈ શકે છે

પરંતુ આજની વિચક્ષણ જનતા માટે મારો આ ખુલાસો જરૂરી નહિ જણાય. નાટકની કશી પ્રાચીન પ્રણાલિકાનો ભંગ થતો જણાય તો તે માટે મને સાક્ષરગણ ક્ષતવ્ય ગણે. ત્રણ અંકમાં ઉક્ત નાટકનો પૂર્ણાહુતિ કરી છે, તે કોઈ ખાસ લક્ષ્યને ધ્યાનમાં રાખીને છે, એમ નથી; કિંતુ વસ્તુવિકાસમાં સમય, સ્થળ, પાત્રો વગેરેનો ઉપયોગ એટલામાં પતી જતો હતો એટલે એ રીતિનો સ્વીકાર કર્યો. આ મારા ‘ઇતિ શિવમ્’માં દોષ થવાનો ધણો સંભવ હશે; છતાં તે બધાને નિભાવો લેવા હું વાચકગણને વિનવું છું.

પરંતુ આ નાટક લખવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કેવી રીતે થયો, એ મુખ્ય મુદ્દો ન જણાવું તો ધણો અનર્થ થાય. સને ૧૯૨૫માં રાજકીય વાતાવરણ ઘડાતું હતું, તે અરસામાં એક સુંદર હિંદી પુસ્તક

મારા વાંચવામાં આવ્યું. મને તે ઘણું ગમી ગયું. મને લાગ્યું કે એનું ગુજરાતી રૂપાન્તર આવશ્યક ગણાય અને શરૂઆત પણ કરી. પછીથી સાગરમાં જેમ ભરતી પછી ઓટ આવે તેમ રાજકીય બહિરંગ વાતાવરણ ઠંડુ પડતું ગયું. અલગત ભિતરમાં તો જ્વાળામુખી ભબૂકતો હતો; તેવીજ રીતે ઉપરના ગુજરાતી રૂપાન્તર માટે બન્યું પણ ખરું. આ દરમ્યાન મારી પાસેનું એ પારકું પુસ્તક પણ નહોતું: તેના વિદ્વાન લેખક વિષે પણ કશું જાણતો નહોતો અને આજે એ વિષે કશો ખ્યાલ હોવાનો સંભવ પણ કેમ હોઈ શકે? તે વરતુ હું બૂઝી શક્યો નહોતો અને એજ પાયા પર આજના નાટકનું ચણતર છે. એ અજ્ઞાત લેખક બન્યોતો હું આ સ્થળે અંતઃકરણથી આભાર માનું છું.

“ગુજરાતીપંચ”માં ચાલુ વાર્તા તરીકે છપાઈ ગયા પછી, ‘ગરીબાઈનો ગજમ’ પુસ્તક રૂપે મેં બહાર પાડેલ: તે મારી પ્રથમકૃતિ અને આ નાટક તે બીજી. પ્રથમ પુસ્તક માટે જે જે પત્રોએ સુંદર અભિપ્રાય આપી આભારી કર્યો છે, તે માટે અહીં તેમના બધાનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

પોતાના પુસ્તકનો ઉપોદ્ધાત અન્ય વિદ્વાન પાસે લખાવવો, એ શિષ્ટાચાર બની ગયો છે. એ શિષ્ટાચારને મેં મારી પ્રથમ કૃતિ વેળાએ સાચ્યો નથી અને આ વેળાએ પણ ઘણા કારણોથી ઓછો વિચાર હતો. કલકત્તામાં મારા વસવાટ પછી શ્રી૦ ચાંપશીભાઈ પાસે મારે મારા આ નાટકનો ઉપોદ્ધાત લખાવવો એમ મારા એક સ્નેહીની સૂચનાને મેં વધાવી. સાથેનો ઉપોદ્ધાત એમણે મને ઘણા વ્યવસાયોમાં પણ લખી આપવાની તસ્દી લીધી છે, તે માટે હું તેમનો ઉપકૃત છું.

છેવટ, “જલ્દીમ જલ્દાઈ”ના નામસંસ્કરણ વિષે થોડોક ખૂલાસો કરું. જલ્દાઈ, જલ્દીમ જ હોય, તો પછી ‘જલ્દીમ’ શબ્દની વિશેષતા

શી ? આપણે ધર્મીક વખત શબ્દોના અત્યાચાર રમીએ છીએ. 'મધેડા જેવો' 'હજમ જેવો' વગેરે સુપ્રચલિત પ્રયોગોમાં ઝાઝો વિચાર થતો હોય, એમ મને નથી લાગતું. 'હજમ' કે 'મધેડો' કાંઈ કનિષ્ઠ અને ધૂણિત વર્ગ હોય, એમ ઉતારી પાડવા ખાતર જ એવો પ્રયોગ પ્રચલિત છે, એમ હું સમજું છું. જહાદ બલે ધડાધડ ગુન્હેગારનાં માથાં ધડતી જુદાં કરતો હોય; છતાં એ મનુષ્ય નથી, એવો આક્ષેપ મૂકી કેમ શકાય ? જહાદ તેના ધંધાની દૃષ્ટિએ, બલે ઉચ્ચ ન ગણાતો હોય; છતાં નિર્દોષતાની કે પરમ પાવિત્ર્યની મૂર્તિની સાથે તેને કામ લેવાનું હોય છે, ત્યારે તેનામાં મનુષ્યત્વનાં તત્વો વિશેષતઃ નીકળી આવ્યાનાં દૃષ્ટાન્તો મોજૂદ છે.

રાજા મુંજને, તેના ભત્રિજા ભોજની ભવિષ્યની આગાહી વિચારતાં ખીક લાગી, એટલે તેણે મારાઓને, તેને ઘેર જંગલમાં લઈ જઈ, મારી, ચિહ્ન તરીકે, તેનાં મનોમુગ્ધકારી ચક્ષુ કહાડી લાવવાની આજ્ઞા કરી; તેનો અમલ તે મારાઓએ ફેટલો કર્યો, તે સૌ આપણે જાણીએ છીએ.

એટલે કથનભાવ એ છે કે જહાદ, જહાદપણના ધર્મને ચૂકે છે, ત્યારે તેનો વૃત્તિધર્મ સજવાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તે નિર્દોષોના રૂબિરથી ખરડાઈ ધૂણિત અને ત્યાજ્ય બને છે. સમાજ એવા જલ્દીમ જહાદની ખૂની લોહીઆળ તરવારને વધુ વખત જીરવી શકતો નથી.

વિજયાદશમી '૮૬
પો. બા. ૨૧૯૨
કલકત્તા

}

અખાલાલ નં. ૨૧૬

જાલીમ જલ્લાદ

: પાત્રો :

પુરુષ

સરલસિંહ	શરીરપુરનો રાજા
માયાવી	પરદેશી : પાછળથી રાજા
હૃદયેશ્વર	સરલસિંહનો સ્વામીભક્ત મંત્રી
મનમોહન	સરલસિંહનો દુષ્ટ મંત્રી
જ્ઞાનાનંદ	યોગી
કૌશલકિશોર	સરલસિંહનો દિવાન
વ્યાપારચંદ્ર	સરલસિંહનો દિવાન
ધેમાજી	સરલસિંહનો પરિચર
અપરાધી, નગરવાસીઓ, વિદ્યાર્થી, જમાદાર અને સિપાઇ વગેરે				

સ્ત્રી

બુદ્ધિ	સરલસિંહની રાણી
વિદ્યા	સરલસિંહની મોટી પુત્રી
લક્ષ્મી	સરલસિંહની નાની પુત્રી
કલા	કૌશલકિશોરની સ્ત્રી
મીનાક્ષી	}	માયાવીની સંગિની
મદિરાક્ષી				

જીવકાર, નાયનારી વગેરે

* ~~~~~

નાટકમાં જ્યાં ફેશન છપાયું છે ત્યાં તે પાત્રનું નામ મીનાક્ષી મુખારીને વાચવું.

જાલીમ જલ્લાદ

જાલીમ જલ્લાદ

અંક ૧લો ઠ પ્રવેશ ૧લો

મંગળાચરણ

[નેપથ્યમાંથી અંતરિક્ષ ધ્વનિ કણુંગોચર થાય છે.]

જય જય જગમંગલકાર !

નિરાકારી ને નિર્વિકારી સર્જ્યો તેં સંસાર-જય૦

ભવ ભવ વૈભવ પરાભવકર્તા, સંકટ સંહરનાર

એકધ્યાનથી અંતર સ્મરવા ભવદુઃખ ભંજનહાર-જય૦

વિશ્વનિયંતા, પ્રેમદીપતા, સુખ દુઃખ સૌ સૃજનાર;

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર સરિખા વિભૂતિ એ ભજનાર-જય૦

(સીન બદલાય છે)

સ્થાન: માયાવીનું ગૃહ

સમય: રાત્રિ

(માયાવી વિચારવન્ત છે. પાછળથી મનમોહન આવે છે.)

માયાવી—પાસા પોખાર કરવા શું બાકી રાખ્યું છે ? હું કળિયુગનો અવતાર ! પૂરો બદમાશ, વાણિજ્યમાં એકો, સ્વાર્થમાં પૂરો ! એ કાણુ આવે છે ? મનમોહન ! ભલે આવે ! તારાથીજ મારા

પાસા પોખાર છે ! (મનમોહન આવે છે.) (કાનમાં કૈં કૈં ધી ધી વાતો થાય છે) શીકર શી છે ! હાં પછી ?

મનમોહન (આસપાસ જોતાં)—થવાનું શું હોય ? મહારાજે કહી દીધું કે આશ્રય આપવામાં કંઈ પાપ નથી. મને એમાં હરકત નથી. ભય કરવો વૃથા છે !

માયાવી—પછી ?

મનમોહન—હૃદયેશ્વરે કહ્યું કે અળપ્યા મુસાફરનો જીવ જીવ્યા વિના વિશ્વાસ કરવો ઠીક નથી. વિચાર વિના કામ કરવું રાજ્ય નષ્ટ પામે છે.

માયાવી—મહારાજે શો જવાબ આપ્યો ?

મનમોહન—કહ્યું કે મેં ખૂબ વિચાર કર્યો છે. આપણી કિશોરતામાં આવા વિચાર ન શોભે; વળી તે માણસ ખૂબ લાયક છે ! તમારે તેનો દ્વેષ કરવો ન શોભે ! પછી તો પૂછવુંજ શું ? આપણે મોતીયા મરી ગયા ! તમારી જીતનું કારણ મિસ મીનાક્ષી અને મદિરાક્ષી છે.

માયાવી—શી રીતે ?

મનમોહન—તે એ જ કે મહારાજને બન્ને સ્ત્રીઓ સારી વશ કરી લે. કામ જોટલું જલદી બને એટલું સાહે. પછી તો દુઃખ જૂકતી હય ઔર જૂકાનાવાલા ચાહિએ !

માયાવી—વાહ, શી તમારી બુદ્ધિ છે ! આપણી આ પ્રીતિના બદલામાં જરાક.....

મનમોહન—(વચમાંજ) નહિ, નહિ. ધન્યવાદની કશી જ વાત નથી. આપ મારા મિત્ર છો, એ માટે કંઈ એાછું સદ્ભાગ્ય છે ? અને એ દોસ્તીની બલિહારીમાં શરી જોવાશે !

માયાવી—ખેશક !

મનમોહન—હવે હું જવાની રજા માગીશ.

માયાવી—ફરીથી આવજો !

મનમોહન—જરૂર, જરૂર હું આવીશ ! (જાય છે)

માયાવી—અત્યારણગી તો પાસા પોખાર છે ! મોહિનીને કોણ વશ થતું નથી ? મારી મીઠી મીઠી વાણીથી હું સૌને વશ કરી શકું છું : આ સ્થિતિમાં માફ કોણ ન બની શકે ? પગ મૂકવાની જગા મલી શકે છે, પછી નિરાંત ! કોની મગદૂર છે કે મારી વિરૂદ્ધ જાય ? પછી તો આપણે છતા થવાના ! આપણાં કાવત્રાં, સ્વાર્થ—બધું ખુલ્લું થશે ! મારા જીવમી પંજથી ભલભલાને દબાવી દઈશ. કુસંપ ફેલાવીશ, લડાવીશ, સુખચેનખાજીની જાદુગરીમાં ફસાવીશ, વેશ્યાઓ વધારીશ; એટલે પછી શી વાર ? પણ હે વિલાસવાટિકાનાં મનોહર પુષ્પો ! તમને કેમ ભૂલું ? (ટેમલ પાસે જઈ ઘંટડી દબાવે છે. નોકર આવે છે.)

માયાવી—જા, મિસ મીનાક્ષી અને મિસ મદિરાક્ષીને અહીં આવવાને મારા તરફથી માનપૂર્વક આમંત્રણ જણાવો !

નોકર—જેવો હુકમ ! (જાય છે.)

માયાવી (સ્વગત)—જા, જીવ, તારો હવે વિજય છે ! (મીનાક્ષી તથા મદિરાક્ષીનો પ્રવેશ)

માયાવી—આવો, આવો, પધારો; હું તમને જોઈ ખૂશ ખૂશ થઈ જઈ છું !

મીં—આપને અમારું કામ પસંદ આવ્યું ને ?

માયાવી—રે મારી વહાલી પુતળીઓ ! તમારા આગળ હું કેટલો આનંદ પામું છું ! મારો વહાલનો હિલારો દરિયાવ તમને જોતાં વેંતજ ફલવાદ જાય છે ! મને એટલું જ લાગે છે કે તમે આ અજબયા દેશમાં બહુજ મુશીબત ભોગવતાં હશો ! જો તમે અત્યારે દુઃખ ભોગવતાં હશો, તો પાછળથી સુખ અઢળક આવી ખડું થશે !

મદિરાક્ષી—વાહ ! બહુ સરસ કહ્યું ! પણ આપના હુકમનાં અમે

સેવિકા છીએ. જે ઘડીએ જણાવે તે ઘડીએ સાહસ ખેડવ તૈયાર જ છીએ !

માયાવી—શાબાશ ! એટલું કરો કે મહારાજને તમે પ્યારથ મોહવશ સ્થિતિમાં ડૂબાડી દો ! આથી વિશેષ સમજવાની જરૂર છે ખરી ?

મદિરાક્ષી—વિશેષની કશી જરૂર નથી ! આટલામાં બધું કહેવાયું

માયાવી—તો આપણું કામ ફરોહ કરો ! અને પછી આપણે ખૂબ રંગરેલ રેલાવીશું !

મીનાક્ષી—તે વિષયમાં અમને આપનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે !

(મદિરા અને ફેશન સાથે ગાય છે.)

સનમ દિલદાર આવોને, જરા નેનો મિલાવોને;

સહન આ વસ્ત્રની પીડા ભયાનક તો મિટાવોને !

(પડદો ઉપડે છે.)

પ્રવેશ ૨ જો

સ્થાન:—રાજમાર્ગ

સમય:—પ્રભાત

(હૃદયેશ્વર, કૌશલકિશોર અને વ્યાપાર પ્રવેશે છે.)

હૃદયેશ્વર—કહેવામાં શી કચાશ રાખી છે ? હરેક પ્રકારે સમજવવા છતાં ના માને તો તેમાં કોનો વાંક ?

કૌશલ—કોનો વાંક ? પૂછશો જ નહિ એટલે પત્યું ! હવે તો હદ થાય છે !

વ્યાપાર—શું ?

કૌશલ—રે, એ ધૂતારાએ તો એ સુંદર સ્ત્રીઓ મહારાજને ભેટ કરી છે. અને—અને મહારાજ તેને જોતાં વેંતજ લટુ બની ગયા? છેક લટુ ! કેમ હૃદયેશ્વર, એમજને ?

હૃદયેશ્વર—ભાઈ નથી સમજતું કે મહારાજને આ શું સૂઝયું

કૌશલ—શું સમજાય ? આ ખેલ રમવામાં મનમોહનનો પૂરો હાથ હોવો જોઈએ, એમ મને લાગે છે ! મહારાજને અંતે ફસાવ્યા !

હૃદયેશ્વર—ડીક, હવે સમજાયું !

વ્યાપાર—એટલે ?

કૌશલ—મને તો કહો ?

હૃદયેશ્વર—શું કહું ? મનમોહન મારી અદેખાઈ કરે છે, અને એક જ કારણે આ જાળ આટલી બધી પથરાઈ ગઈ છે ! હવે જો હું લો કે આપણું કિસ્મત ભારે છે ?

અ. વ્યાપાર—એમ ?

હૃદયેશ્વર—રાજ્ય પર ભારે આક્રમક આવશે !

કૌશલ—તેને ટાળવાનો કોઈ ઉપાય ?

વ્યાપાર—હિપાય શોધો !

હૃદયેશ્વર—મારું ચિત્ત અસ્વસ્થ છે. અપમાનથી મારો વ્યવહાર કુદિત થયો છે ! બસ મારે કોઈ માત્ર વિપદજ છે !

વ્યાપાર (દુઃખી થઈ)—વિચાર કરો !

હૃદયેશ્વર—વિચાર કરું ? શો વિચાર કરું ?

કૈશલ—ભાઈ વ્યાપાર, એમનું ચિત્ત ઠેકાણે નથી ! ચાલે શ્રીમતી બુદ્ધિરાણીને સૂચના કરીએ અને ચેતવીએ. દુઃખથી ગાભાળ બનવાથી દુઃખનો અંત આવતો નથી. ધીરજ મોટો ગુણ છે !

(ત્રણે જણુ જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જે

સ્થાન—મહારાજ સરલસિંહનો મહેલ

સમય—રાત્રિ

(પડદો ઉપડે છે એટલે મીનાક્ષી અને મદિરાક્ષી, મહારાજ સરલસિંહની આસપાસ બેઠેલી જણાય છે.)

(નાચનારીઓ નાચી રહ્યા પછી બધા ઉઠે છે.)

સરલ—ધ્યારી, તને પણ આશા છે કે નહિ ?

મીં—કેમ નહિ, હજુર ! આપ પર તો હું હરગીજ આકરિન છું.

ધેમાજી—મારા વિચારથી તો જરાય નહિ !

સરલ—અરે ! આ કેવો ઉલ્લૂ છે ?

ધેમાજી—હજુર, એટલુંજ કે આપના ધોળા કેશ કાળા થાય અને સાથે વેશ પણ બદલાય એટલે વેશ અને કેશ બેસ થાય !

મીં (હસીને)—વાહવાહ ખૂબ કરી !

મદિરા—બહુ ચાલાક છે !

સરલ—ઠીક, મીં ધેમાજી, જે તારી ઇચ્છા હોય તો હું વેશ બદલીને બેસ થાઉં !

મીં—કેમ મીં ધેમાજી, એમજ ને ?

ધેમાજી—ના; છેક એમ નહિ !

મદિરા—હાં ત્યારે સાંભળ ! તું જ અને દરવાનને કહી આવ કે આજ મહારાજ રાણીવાસમાં નહિ પધારી શકે. કહેજે કે આજ કંઈક ગરબડ છે !

ધેમાજી—ગરબડ ?

સરલ—હા, પેટમાં રબડ.

ધેમાળ—ત્યારે તો પહેલાં ડાકટરને બોલાવું !

સરલ—દેવો મૂર્ખ છે ! નાદાન ! ડાકટરની કશી જરૂર નથી !
જેમ કહેવામાં આવ્યું તેમ કર !

ધેમાળ—જેવો દૂકમ ! (નય છે)

સરલ—નાશ્વાયક ! મગજ તોડી નાખે છે !

મ—કંઈક પાગલ છે !

સરલ—ખવર.....હવે કંઈક ચીજ.....

મીં તથા મદિરા સાથે ગાય છે:—

હમેશાં દર્દ દિલમાં થાય તે શી રીત કહો રહેવાય
જખમ ઉડો ધણો ભારી—ખતાવો કોઈ રસ્તો છે ?
મને માલૂમ છે પાસે તમારી તે દવા રાખો;
દયા દિલમાં ધરો ત્યારે—ખતાવો કોઈ રસ્તો છે ?
રડુ આંસુ છૂપી રીતે, ખની મસ્તાન છું પ્રીતે;
પ્રીતમ વિષુ દિલ તો વીતે—સનમ ખિમાર રસ્તો છે ?
હૃદયમાં ચાહ પ્યારનો, ભૂલાતો ના કદિ માનો !
ન ટાળી દો મને આશક માશુક બહાર રસ્તો છે ?

(સરલસિંહ શરાબ પીતાં પીતાં મસ્ત ખની નય છે.)

સરલસિંહ (હસતાં)—વાહવાહ ! વાહવાહ ! શી આનન્દની રસ
શી મીઠી લિજ્જત ! સ્વર્ગમાં પણ આથી વધારે આનન્દ હોઈ શકે
પ્યારી મદિરા, આવો ! આજ હું તમારી સાથે બહુજ ખૂશ
સનમ ! માશુક ! તમારા પર માફ આ તાજ અને રાજ બધું
ખાન છે ! બોલો શું ફર્માન ?

મદિરા—ફર્માન ? હજુર, આપની મહેરબાની જોઈએ. ખીલો

સરલ—નહિ, નહિ શરમાઓ નહિ !

મદિરા—જો આપ ઇચ્છતા હો તો આપની ગોદમાં સદા

મી૦—મારી પણ એજ વિનતિ !

સરલ—ધ્યારીઓ ! દિલદાર—હું સમજું છું કે આપણી આ મજાહની આડે રાજ્યપ્રબન્ધ આવે છે, તેને માટે કંઈક જુદો પ્રબન્ધ થવો જોઈએ !

મી૦—હજૂર, બેફિકર રહો ! તેનો પણ વિચાર કરી દીધો છે.

સરલ—વાહ, કેણ છે એ ?

મદિરા—આપની મરજી થતી હોય તો તે કામ સારી રીતે માયાવી સંભાળી શકશે અને આપણી આ મોજમજ કાયમ રહેશે ?

સરલ—પણ માયાવી હા પાડશે ?

મદિરા—હજૂર, ફિકર કરશો નહિ. એને અમે સમજાવી દઈશું. આપ ફક્ત એક હુકમ લખી આપો એટલે પત્યું.

સરલ—ધ્યારી ફેશન, આ કામ હું તમને સોંપું છું !

મી૦—હજૂર, મારી પાસે સર્વ સાહિત્ય તૈયાર છે (હુકમનામું કહાડી) જુઓ !

સરલ—અસ, હવે શું બાકી રહ્યું ?

મી૦—એટલું જ કે આપ એમાં સહી કરો.

સરલ—ખતાવો, ક્યાં સહી કરે ?

મી૦ (સામે રાખી)—અસ, આજ રથજો. (સરલસિંહ સહી કરે છે એટલે ફેશન તેને ગજવામાં સેરવી દે છે. બન્ને નાચે છે.)

(પડદો ઉપડે છે)

પ્રવેશ ૪ થો

સ્થાન:—બુદ્ધિરાણીનો આવાસ

સમય:—ત્રીજો પહોર

(મહારાણી બુદ્ધિનો પ્રવેશ)

બુદ્ધિ (સ્વગત)—તો મહારાજનું નહિ આવવાનું કારણ કેંઈ જુદુજ છે? એ શું એ હવેઅરે! મેં આ શું સાંભળ્યું! અને છતાં હજી હું જીવું છું? હૃદય તું પત્થરથી ક્યાં કિતરે એમ છે હું અપ્પલા છું અને એમના સિવાય સંસારમાં માફ કાણુ છે? પ્રભો હું પ્રાણનાથ વિના કેવી રીતે જીવી શકીશ? (મૂર્છિત થાય જીવકોર આવે છે.)

જીવકોર—અરે, આ રસ્તામાં કાણુ આંધળું થઈ સૂઈ છે? (પાસે જઈ ગભરાતાં) આ તો મહારાણી! ચાલ કુમારિકાને વાત કરે! (જાય છે.)

[લક્ષ્મી, વિદ્યા, કલા, જીવકોરનો પ્રવેશ]

વિદ્યા (ગભરાઈ ખોળામાં માથું લેતાં)—માતા!

લક્ષ્મી—મા, હાય, ઓ મા!

વિદ્યા—જહેન! આ ગભરાવાનો સમય નથી! માતાને આવી ગઈ છે! (કલાને) કલાદેવી, જરા ઠંડુ પાણી અને પંખો લાવે જીવકોર! મામાને બોલાવી લાવો!

(કલા તથા જીવકોર જાય છે)

લક્ષ્મી—હવે અમારું શું થશે? ઓ મા! મા! (રૂંધે છે.)

વિદ્યા—જહેન આ રડવાનો સમય નથી! તારા પાલવથી પવન નાંખ!

(લક્ષ્મી, પાલવથી પવન નાંખે છે.)

(કલાનો પ્રવેશ. વિદ્યા પાણી જાંટે છે. રાણી કંઈક હોંશમાં આવે છે.)

લક્ષ્મી—રે પ્રભો ! ઓ મા !

વિદ્યા—ચૂપ ! (બુદ્ધિ હોંશમાં આવે છે. ચારે કાર જુએ છે.)

વિદ્યા—કેમ છે ?

બુદ્ધિ—કંઈ નહિ, જરા ચક્કર આવી ગઇ હતી !

(હૃદયેશ્વર તથા જીવકારનો પ્રવેશ)

હૃદયેશ્વર—કેમ, શું હતું ?

બુદ્ધિ—ખાસ કશું નહિ ! માથે ગરમી ચઢી ગઈ હતી !

હૃદયેશ્વર—હવે તો ઠીક છે ને ? (બધાને) તમે બધાં હવે અહીં જાઓ ! કશી હરકત નથી. હું અહીં છું. (બધા જાય છે એટલે બુદ્ધિને) બહેન, આવી રીતે ગભરાવાનું કશું પ્રયોજન નથી. વિચારો કે તમે આર્યસંતાન છો ! તમારા તરફથી તો ઘણી આશા રાખવામાં આવે છે.

બુદ્ધિ—ભલે, હવે ધીરજ રાખીશ !

હૃદયેશ્વર—અત્યારે તો સમય સંભારીને કામ કરવાનું છે.

(પડો પડે છે)

પ્રવેશ ૫ મો

સ્થાન—બજાર

સમય—બપોર

(ચાર પાંચ માણસો આવે છે.)

૧—એમ ? પછી શું બન્યું ?

૨—પછી શું ? મહારાજા જાળમાં ફસાઇ ગયા અને અધિકાર માયાવીને દઇ દીધો.

૩—હ્યો, હવે તો મહારાજાને આનન્દ કરવા આડે બીજી રહીજ નહિ !

૧—(વચમાં) હજી ધણું બાકી છે !

૨—જુઓ, કાલે ઢંઢેરો પીટાઇ ગયો છે કે આજથી અધિકાર મહારાજા માયાવીને આપી દીધો છે. જે માયાવીની ઉલ્લંઘનો, તે શિક્ષાપાત્ર લેખારો !

૧—બરાબર !

૨—બરાબર નહિતો ?

૪—સંભળાય છે કે કામ કરવામાં માયાવી બહુજ હોંઠાં અને જે કોઇ પણ મલવા જાય છે, તેની સાથે બહુજ અમીઠી જીભાનથી વાતચીત કરે છે !

૫—આપણા મહારાજા ત્યારે ક્યારે વાત કરતા નહે

૪—તોપણ ફેર ! કેટલી તકલીફ પડતી ? પહેલા દરવાજાઓ, ખવાસની તાબેદારી ઉઠાવો અને કિસ્મત હોય તે પાર ! નહિ તો હવા ખાઓ !

૫—મહારાજાનો એમાં શો દોષ ? બંલે ગમે તેટલો હોય, પણ એ બધું ચાંદરોજી ! વળી આપણાથી એના વિચાર જુદા !

૪—એ તો વળી ધણુંજ સરસ ! એથી એ બધાની સાથે સમાન બવહાર રાખશે !

૫—પરદેશી ! પરધર્મી ?

૪—પરદેશી શું ને દેશી શું ? પરધર્મી શું ને ધર્મી શું ?

૫—પરદેશી-પરધર્મી પોતાની જેમ બધાને સમાન રાખશે કે ?

૪—હા !

૫—હાજી હા કરવાનો જમાનો આવ્યો છે !

૪—સાચી વાત છે !

૫—શું ધૂળ સાચી વાત છે ? તો પછી અધિકારી શામાટે થાય ?

૪—નામની ખાતર.

૫—રહેવા દો એ તમારો ડહાપણનો ભંડાર. મને તો હવે વિનાશકાળ પોસે દેખાય છે !

૪—તમારો વિનાશકાળ પાસે આવ્યો હોય તો ખબર નહિ !

૫—આ તમારી ભૂલ છે !

૪—તમારીજ ભૂલ છે. જુઓ આટલા દિવસમાં તો કંઈ સ્કૂલ અને હોસ્પિટલ તૈયાર છે ! સડકો બંધાઈ ચૂકી છે. રેલગાડી બનીગઈ છે !

૫—તો હવે થોડાજ દિવસોમાં લહેરી બની જવાના. આંખો જવાની. જરાજરામાં થાકી જવાના !

૪—તમે આજે દારૂના બાટલા ચડાવ્યા લાગે છે !

૫—તમારે માટે તેની પણ સગવડ સારી છે !

૪—તમે મોં-સંભાળીને વાત કરજો; નહિ તો હમણાં જોવા જેવી થઈ જશે !

૫—તો શું અમે મુડદાલ છીએ ? તરત દાન ને મહા પુન્ય !

૪—બસ કરો; વધારે ચીંચી જવા દો !

૫—તો પછી તમે પણ વધારે ભૂંડવાનું જવા દો !

૨—(બન્નેને) ભાઈઓ ! જવા દો-જવા દો !

૪—જુઓ તો ખરા ! આ નાલાયક કેવડો છે !

૫—બસ, એ વાત જતી કરો.

૧—ભાઈઓ ! હું તમને બન્નેને હાથ જોડું છું. માફ કરો !
(એટલામાં મોટર બોં બોં કરતી ઝડપથી નીકળી જાય છે.)

૧—(ગભરાઈ) આ ક્યું જનવર ગયું તે ?

૨—અરે, ગાડી છે; જનવર નથી !

૧—એમ તે કંઈ હોય ! એને જોડેલા નથી બળદ કે ઘોડો ?

૨—નહિ, કંઈજ નહિ !

૧—તો, એ પોં પોં કાણુ ખેલતું હતું ?

૫—એતો જિહ્વસલ છે ?

૩—તમે અહીં નવા આવ્યા લાગો છો.

૪—કેમ ? ઉદાસ કેમ થઈ ગયા ?

૧—અરે યાર ! શું કહું ? મારી અક્ષત તો ગૂંચળાઈ ગઈ છે.
(‘ડબલ રોટી’ ‘ખિસ્કટ’ વગેરે આવે છે.)

૧—આ શું છે ?

૨—ખાવાની મજાહ ! એ છે ‘ડબલરોટી’-‘ખિસ્કટ’ !

(‘સોડા લેમન’ વગેરે આવે છે;)

૧—વળી આ શું ?

૨—એ સ્વાદિષ્ટ અને શુદ્ધ જળ છે !

૧—તો હું પણ પીઉં !

૨—લઈ લો, લઈ લો—એક આનામાં ખોટલ આવે છે !

૧—અરેરે, પાણીની ખોટલ આવે છે ! ધરમ કેમ રહેશે ?

૨—શું ભાગી જશે ? જુઓ આ ચાહ, ખીડી વગેરે !

૧—ચાએ ટાળ્યું શીરામણ, ખીડીએ ટાળ્યો હોકો !

‘જે જે’ એ ટાળ્યા રામરામ, ત્યાં કરવો કાનો ઘોખો !

[આમ ખેલતો ચાલ્યો જાય છે; બધા ગૂંસપૂંસ વાતો કરતાં જાય છે.]

જાય છે.]

(પડદો ઉઘાડાય છે)

પ્રવેશ ૬ ફો

સ્થાન : સરલસિંહનો મહેલ

સમય : રાત્રિ

(મીનાક્ષીના હાથમાં હાથ રાખી સરલસિંહ ઉભો છે. શરાબમ ચકચૂર છે.)

સરલ—મદિરા પ્યારી ! આવો અને મઝેથી નાચો ! (મીનાક્ષીને ગ્લાસ આપી) મદમર મદિરાક્ષી ! (મદિરાના હાથ પકડે છે.) નાચો, નાચો, મારા હાથ પર નાચો ! (મદિરા હસી નીચું જુએ છે)

મીં—સાંભળતી નથી મહારાજ કહે છે તે ?

સરલ—પ્યારી દિલદાર ! મદિરા !

મીં—હજૂર ! મારાથી તે શરમાઈ છે ! હું જાઉં છું. (પ્રસ્થાન)

સરલ—જહાલી કમ ? આજે આમ શાથી ?

મદિરા—(હસીને) નાથે મને ફગી લીધી.

સરલ—કેવી રીતે ?

મદિરા—મને આપે પ્રેમજલમાં ફસાવી દીધી, હું આપને પરાયા ગણતાં ભૂલી ગઈ !

સરલ—તેના બદલામાં હું તમને જૂથ પ્રેમ કરીશ !

મદિરા—[હસીને] ખરેખર, એમજ !

સરલ—હા, જ્યાં લગી આ તનમાં પ્રાણ છે !

મદિરા—નાથ, મને કરું સજ્જતું નથી !

(બુદ્ધિ દૂષાઈ રહી જુએ છે.)

સરલ—(મદિરાને બગલમાં રાખી) બીજી બગલવાસી દિલદાર ક્યાં ગઈ ?

મીં—(પ્રવેશ કરી) હજૂર, હું હાજર છું. (બીજી બગલમાં લપાઈ જાય છે.)

સરલ—દિલબર, દિલારામ, તમે બન્ને આનન્દ આપો છો !

મીં—પણ—

સરલ—બોલો, સંકાય વિના બોલો !

મીં—બસ, એટલુંજ કે આ બદનપર આ વસ્ત્ર સુંદર નથી લાગતાં !

સરલ—તો પ્યારી ફેશન ! તમે જણાવો ! તમારી ઇચ્છા મુજબ હું પોષાક પહેરીશ !

મીં—બહુજ સાઈ હજૂર ! (પ્રસ્થાન)

(મીં કેસ લઈ આવે છે. બન્ને મળી સરલસિંહને પહેરાવે છે.)

બુદ્ધિ (સ્વગત)—મન, તું આટલું બધું વ્યાકુળ થા મા ! જરા, ધીરજ રાખ ! અફસોસ, હું મારા નાથને દુરાચારિણી સ્ત્રીઓના મોહમાં ફસાયલા બેઠ રહી છું ; પણ આ વખતે તો સહન કરવું જોઈશે !

સરલ (કપડાં પહેરતાં)—કેમ, હવે હું કેવોકે લાગું છું ?

મીં—શું કહેવું ?

સરલ—હવે તો સર્વ રીતે હું તમારા યોગ્ય બની ગયો ને ?

બુદ્ધિ (પ્રકટ થઈ)—હા મહારાજ ! એતો હું પણ કહી શકીશ ! (ત્રણે તેને જોતાં ચકિત થાય છે.)

બુદ્ધિ—ધન્ય છે નાથ ! ધન્ય છે તમને !

સરલ (ક્રોધમાં)—રાણી આ શું ? તમે આવી રીતે આવી અધટિત કામ કર્યું છે !

બુદ્ધિ—મહારાજ ! જ્યારે મેં જાણ્યું કે આપના શરીરમાં કાંઈક ગડબડ જેવું છે. ત્યારે મારે આવવું પડ્યું ! પણ નાથ ! આ બે જણી કાણ છે ?

સરલ—હવે તમારે એ વિષયમાં પૂછવાનો કશો અધિકાર નથી. તમે હવેથી આજ્ઞાધિકારિણી સ્ત્રી નથી !

બુદ્ધિ—નાથ, મેં શી આજ્ઞા ન માની ?

સરલ—તમારું અહીં એકાએક આવવું એ આજ્ઞા છે ?

બુદ્ધિ—પ્રાણનાથ ! આપના તરફનું મારું કર્તવ્ય કંઈ ઓછું નથી !

સરલ—મને એમાં વિશ્વાસ ન હોય તો ?

બુદ્ધિ—એટલે આપણા હાથની વાત નથી ! કારણ કે ધર્મની સાક્ષીથી આપ મારો હાથ ગ્રહી મારા બન્યા છો, એ આપને સ્મરણમાં હશે જ.

સરલ—પણ તું મને શિખામણ કેમ આપી શકે ? હું બલાઈ ભુરાઈ બરાબર સમજી શકું છું !

બુદ્ધિ—તે કેવી રીતે ? શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે રોગને સમયે, વિષયવાસનાની પ્રાપ્તિના મોહમાં, પુરુષ પોતાનું કર્તવ્ય બૂઝી જાય તો જીએ સમયોચિત ઉપદેશ કરવો !

સરલ—પણ આ વખતે હું તારી પાસેથી શાસ્ત્ર નથી સાંભળવા માગતો ! અને તે પ્રમાણે હું ચાલી શકનાર પણ નથી !

બુદ્ધિ—આપ ચાલો કે ન ચાલો, પણ મારે તો મારી ફરજ બજાવવીજ જોઈએ. એટલા માટે હું આ બન્નેને આજ્ઞા કરું છું કે અહીંથી સત્વરે નીકળી જાય અને ફરીથી અહીં આવવા સાહસ ન કરે !

(મીનાક્ષી તથા મદિરાક્ષી જવાનો ઢોંગ કરે છે.)

સરલ (મીનાક્ષી તથા મદિરાક્ષીને)—ઉભાં રહો ! તમે જતાં નહિ, (બુદ્ધિને) રાણી ! રાણી ! તમે મારો અનાદર કરો છો ? હું આજે તમને સ્પષ્ટ સમજાવી દઉં છું કે આ બન્નેને ઉદ્દેશી તમારે છે શું ? એ એ મારા પ્રાણથી પણ અધિક છે ! બલે મારું સર્વસ્વ જાઓ, બલે તું પણ જાય ! અરે ! મારા પ્રાણ પણ જાઓ; પરંતુ હું તેમને ‘જાઓ’—એમ નથી જ કહેનાર !

(બુદ્ધિ મૂર્છિત થઈ પડી જાય છે. સરલસિંહ મોં ફેરવી લે છે. મીનાક્ષી તથા મદિરાક્ષી રાણીની તરફ હાથના ઇશારા કરે છે.)

જાલીમ જલ્લાદ

અંક ૨ જો : પ્રવેશ ૧ લો

સ્થળ : માયાવીનું દિવાનખાનું

સમય : રાત્રિ

(અધિકારપ્રાપ્તની ખુશીનો જલસો : ઉંચે આસનપર માયાવી તથા આસપાસ સર્વ લોક ખૂરસીઓ પર બેઠા છે. નાય થઈ રહ્યો છે. ત્યાર પછી નૃત્યજાલાઓનું પ્રસ્થાન)

માયાવી-(ઉઠતાં) મહેરબાનો, આજે હું તમને જોતાં બહુ જ ખુશ થાઉં છું. આજના દિવસથી આપણે હવે વધારે નજદીક આવી શક્યા છીએ. આપણે હવે એક ભાવથી એક સૂત્રમાં રહી શકીશું, એવો આ આજનો પ્રસંગ જોઈને સુખદ નથી. શું કરું ? મને આજે મંગલ અધિકારની જરા યે સ્પૃહા નહોતી-આશા ય નહોતી; પરંતુ મહારાજના હુકમને ટાળવાની મારામાં સંપૂર્ણ અશક્તિ છે. મેં એક જ આશયથી આનો સ્વીકાર કર્યો છે. એ આશય જણાવતાં મને ક્ષોભ થાય છે; પણ ભડકતો નથી. સેવાધર્મનો જાણે આજે મેં અંગીકાર કર્યો છે. **સેવાધર્મ : પરમ ગહને। યોગિનામપ્યગમ્ય :** આ મહાન સૂત્રને હું ઘણા જ વખતથી સેવતો આવ્યો છું. એ વિરાટ દર્શન આજે મને આ કાર્યમાં થાય છે, એમ જણાવું તો મને

અતિથયૌક્તિનો ગુનામ નહિ ખનાવો એવી આશા છે. પણ આવા મહાન ઉદ્દેશને હું શી રીતે સમજાવી શકીશ ? ખમ ગીનાજીના કર્ત્તવાદને યાદ કરતાં કર્મણ્યે વાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચન તું મિતું મધુરું સ્મરણ કરાવતાં મને અત્યાનંદ થાય છે. હું પ્રભુને અંતઃકરણ પૂર્વક પ્રાર્થના કરું છું કે મારી ઉક્ત અભિલાષાઓને સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય આપે. અત્યારે કશું વિશેષ કહેવા કરતાં કરી ખનાવવાનું હું ઠીક સમજી છું. હવે હું મારું લેકચર-વક્તવ્ય-ખતમ કરી મીસ્ટર મનમોહનને, કંઈક બોલવા તસ્દી લેશે, એમ વિનવું છું. (ખેસે છે.)

મનમોહન—ભાઈઓ ! આજે ઓછા આનંદની વાત નથી કે આપણા રાજ્યને ચત્રાવનાર એક યોગ્ય મહાનુભાવ છે. ખસ, આપ હવે થોડા સમયમાં જ આ રાજ્યની અંદર ભરપૂર એશઆરામ અને સુખનાં સાધનો જોઈ શકશો. પરમાત્માને ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે કે આપણા સારા નરમાનો વિચાર કરવા માટે ખહુ જ મુયોગ્ય અને બુદ્ધિમાનને મોકલેલ છે. હવે મારું વ્યાખ્યાન એટલું કહી સમાપ્ત કરીશ કે આપણા વર્તમાન અધિકારીની આજ્ઞા પાળી આપણાં કલ્યાણ કરવા હરેક પ્રકારે તેમને સહાયભૂત બની ઉત્સાહિત કરવા જોઈએ. બુઓ છો ? વર્તમાન શાસનકર્તાએ આપણા સંરક્ષણ માટે ફેટલી જખખરદસ્ત ઉત્તમ સેના તૈયાર રાખી છે ! ખસ, હવે આપણા સારા દિવસો આવી ગયા સમજી લ્યો ! (ખેસે છે.)

માયાવી—(ઉઠતાં) હવે વખત વધારે થઈ ચૂક્યો છે, એટલે સર્વ કાઈ જઈ શકે છે (સર્વ અભિવાદન કરતાં જાય છે. માયાવી, મીનાક્ષી અને મનમોહન રહે છે. નોકર સામાન ઉઠાવે છે.)

માયાવી—અફસોસની વાત છે કે આજે મેડમ મદિરાક્ષી નથી.

મીનાક્ષી—મહારાજને મૂડી મદિરાએ આવવું ઠીક ન વિચારું, કારણ કે—

મનમોહન—(ટૂંકાવી) જ્યાં લગી એ લોક આપણી વિરૂદ્ધ નહિ જાય, ત્યાં લગી તો નિરાંત છે !

માયાવી—એ તો હું પણ જાણું છું.

મીનાક્ષી—તો હવે વખત શા માટે ગુમાવવો ? હવે તો તમારા હાથમાં સર્વ સત્તા છે.

માયાવી—મિસ્ટર મનમોહન ! કાલે એ કામદારોને કહી દો કે તમે કશા કામના નથી, એટલા માટે તમને રજા આપવામાં આવે છે.

મનમોહન—અને પ્રજા કદાચ કંઈ નવાજૂતી જગવશે તો ?

માયાવી—તેને માટે વખતે સૌ પાંસરું બની જશે !

મીનાક્ષી—કાલે શહેરમાં બધે મિદાઇ બેંચાવરાવો !

મનમોહન—હા : એ યુક્તિ બરાબર છે !

માયાવી—ઠીક, તો કાલે એમ થવા દો, એટલે આપણા પાસા પોબાર છે !

મીનાક્ષી—જનાબ, હું જવા મુઝી છું. મદિરા મારી રાહ જોતી હશે.

(મીનાક્ષી જાય છે.)

મનમોહન—સરકાર, આજ બહુ ગમ્મતની વાત સુણાવું ?

મા—શી ?

મનમોહન—જ્યારે હું અહીં આવતો હતો, ત્યારે બન્ને કુમારીઓ પણ બાગમાં જતી હતી. તેમની ગાડી સાથે મારી ગાડી અથડાઇ પડી.

માયાવી—સરલસિંહની બન્ને છોકરીઓને ? બહુ જ હસીન છે, એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે.

મનમોહન—બસ, કંઈ પૂછો જ નહિ !

માયાવી—તમે મને તે બતાવી શકશો ?

મનમોહન—તેઓ પ્રગટમાં નથી આવતી એટલે તે રસ્તે નિશ્ચાય !

માયાવી—કોઇપણ રીતે તેમને નહિ જોઇ શકાય ?

મનમોહન—એક કરામત છે ! દુનિયા ઝૂકતી હય એર
ઝૂકાનેવાલા ચાહિએ ! સાયંકાળે નિત્ય ખાગમાં જાય છે.

માયાવી—એમ ? તો પાસા પોખાર છે ! ઠીક, કાલે આપણે
ખાગમાં જઈએ !—

મનમોહન—(વાત ટૂંકાવી) આ—ખરાખર છે ! એમ અને ખરૂં !

માયાવી—કાલે જરૂર આવજો. હવે રાત બહુ વીતી ગઈ છે.
એટલે તમે જઈ શકો છો !

મનમોહન—જઈ શકું છું જરૂર, કારણ કે પાસા પોખાર છે !
સલામ, સાહેબ સલામ ! (પ્રસ્થાન)

માયાવી—(સ્વગત) વાહ ! રસ્તો એની મેળે સાફ થતો જાય
છે ! રાજ્યનો કોઈ સાચો શુભેચ્છક હોય તો આ હૃદયેશ્વર માત્ર
છે ! તે કાંટા દૂર કયે જ છૂટકો ! કોઈ પણ માર્ગે એને ચોપટ
કરી દેવો. સાવ સદાને માટે સૂવાડી દેવો એ મારી મતોરથસિદ્ધિ
માટે એકદમ જરૂરી છે ! સરલાસિંહની છોકરીઓ જેવી મારા
દેશમાં મેં બધી રીતે સર્વરૂપ-ગુણમંપન્ન સાંભળી હતી, તેવીજ
હસીન છે ખરી ? જો આ વાત ખરે જ સાચી હોય તો બસ
મીનાક્ષી અને મદિરાક્ષીને અહીં મૂકીને જ એમને ઉપાડી નાશી જ
જાઉં ; વાહા, પછી શું ? પાસાપોખાર !

(પ્રસ્થાન : પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૨ જે

સ્થાન: બાગ

સમય: સાયંકાળ

(લક્ષ્મી. વિદ્યા અને કલાનો પ્રવેશ)

કલા—તમે અહીં આવી બહુજ ઉત્પાત મચાવી મૂકો છો !

લક્ષ્મી—કેમ ? તમારા કામમાં કંઈ વિઘ્ન આવે છે ?

કલા—હા.

વિદ્યા—કયા કામમાં ?

કલા—હું અહીં ફૂલોની સુંદરતા જોવાને અને સુગન્ધ
ભોગવવાને માટે આવી છું. પણ તમને જોતાં જ કાણ જાણે શાથી
તે મને શું બે થાય છે ? ખિચારાં ફિક્કાં પડી જાય છે. તમારી
સુગન્ધ એમની સુગન્ધને શોષી લે છે.

વિદ્યા—કંઈ મગજ ફરી ગયું છે કે શું ?

લક્ષ્મી—બેટપૂજ કરવા ચાહો છો કે શું ?

કલા—નાં રે બહેન, ના ! હું તમારો બેટપૂજ ના લાઇ ચકું,
કારણ કે મારી પાસે આપવા કશું નથી, પણ ધીરજ રાખો,
સમય આવી લાગ્યો છે. તમને પૂજાને યોગ્ય પાત્ર મક્કી આવશે !

લક્ષ્મી—બસ ચૂપ !

કલા—હારતો, હાલને માટે તો બસ ચૂપજ !

વિદ્યા—જવા દો એ વાતને ! જુઓ આજે આ નવાં
ફૂલોને જુઓ !

લક્ષ્મી—હા : ફૂલ છે તો બહુ જ સરસ !

કલા—તમે જરા ઉભાં રહો, હું હમણાં જ એક ફૂલ લાવું છું.

વિદ્યા—સાંભળો, નવાં ફૂલ સિવાય કંઈ ગુલાબ, ચમેલી, ચપો પણ લાવો; એમનાં રૂપગુણ સરખાવીએ.

(માલણ આવે છે.)

માલણ—આ આપને માટે ભેટ લાવી છું. આમાં બધી તરેહનાં ફૂલ છે.

વિદ્યા—બસ કુશા ! હવે તમારે કળ્પ નહિ ઉડાવવું પડે ! (એક ફૂલ લઇને) આ જુઓ નવું ફૂલ ! બહુ જ રંગીન છે. (સૂંઘી ફેંકી દે છે.)

લક્ષ્મી—અરે ! આ શું ?

વિદ્યા—રંગીન તો બહુ જ મઝાનું છે, પણ તેનામાં સુગન્ધ જરાયે નથી.

લક્ષ્મી—(બીજું ફૂલ લઇ) જુઓ આમાં હશે. (સૂંઘી ફેંકી દે છે.)

કુશા—અરરર ! તમને બધાને આજે આ શું થયું છે ? ફૂલોને કેમ ફેંકી દો છો ! કલાપી શું કહે છે, તે તમે જાણો છો ?

“ સૌન્દર્યો વેડરી દેતાં સૌન્દર્ય ના મલી શકે ”

અને એક ખીજ વાત પણ છે. તમારી શું ભૂલ થતી નથી કે નરી સુન્દરતા જોઇ સુગન્ધની પણ સાથે સાથે આશ્વા રાખો છો ? સાંભળો :

જગતમાં ભાત ભાતનાં ફૂલ !

વિશ્વતણી રચના રચનામાં પરબ્રહ્મ જ્યાં મૂલ—જગતમાં
કોઇ સુગન્ધિત, કોઈ રૂપાળું, યૌવનભર કો ફૂલ;

ફૂટે પ્રભાતે હર્ષભયું તે સમીસાંજ મહીં એ ફૂલ—જગતમાં
મ્હોરે, ન મ્હોરે મધમધતું ફૂલ ચૂંટી લે ત્યાં અતૂલ;

પામરજીવન, સમજી શકે ના દૈવીજીવન મૂલ—જગતમાં
પરબ્રહ્મની અટપટી માયા કરતી સૌ મશગૂલ;

દિવ્યદ્રષ્ટિ સમજે તેને સોનું ચાંદી ધૂલ—જગતમાં

વિદ્યા—જરાજર કલું : એ બધું ધૂળ છે; પરંતુ (ચુલાબ હાથમાં લેતાં) આ ચુલાબ છે. (સંઘીને) અહા ! કંઈ મજા આવે છે !

લક્ષ્મી—(ફૂલ લઈ) ચંપો ! (સંઘીને) જુઓ, આ સિદ્ધાંત આમાં આવી શકશે કે કેમ ?

કલા—નહિ.

વિદ્યા—મહારાજે તેમને કેવુંકે સ્થાન આપ્યું છે ?

કલા—જેમ માયાવીને અધિકાર આપ્યો અને મદિરાક્ષીનો તેમજ મીનાક્ષીનો સત્કાર કર્યો.

વિદ્યા—હા...હા ! એ બન્ને મને કાલે મલવા આવી હતી.

કલા—પછી ?

વિદ્યા—મેં કહી દીધું કે મને સમય નથી.

કલા—પછી ?

લક્ષ્મી—પછી મારી પાસે આવી. તેમનો બાહ્યાડંબર આંજ નાંખે તેવો છે; પરંતુ વાતચીત પરથી મને જે સમજાયું તે આ છે; મદિરાનો સ્વભાવ જરાક તીખો છે અને મીનાક્ષીમાં તો મને જરાય સાર દેખાયો જ નહિ (મનમોહન અને માયાવી દૂષી રીતે આવે છે.)

મનમોહન—કેમ સાહેબ, મારી વાત જરાજર છે ને ?

માયાવી—હા, પણ એમાં મોટી ફાલ છે ?

મનમોહન—પણ, જે આ બાબુએ ઉભી રહી છે ને, તે !

માયાવી—ઠીક ! એનું નામ વિદ્યા છે, હસીન તો આ પણ છે; પણ લક્ષ્મીની વાત સાંભળી શકાતી નથી. વારુ, એ હમણાં શું બોલી—

મનમોહન—(વચમાં) સાંભળો મહેરબાન ! જુઓ, એ વાતો કરે છે !

કલા—લક્ષ્મીબહેન શો વિચાર કરી રહ્યાં છો ?

લક્ષ્મી—તમે શો વિચાર કરો છો ?

કલા—પહેલાં તમે કહો એટલે હું બોલીશ !

લક્ષ્મી--નહિ, પહેલાં તમે ખોલો.

કલા--પહેલા મેં તમને પૂછ્યું છે, એટલે તમે જ ખતાવો.

લક્ષ્મી--શું ખતાવું? મેં વિચાર તો બહુ જ કર્યો હતો, પણ હવે તો હું એ વાત જ સાવ ભૂલી ગઈ છું.

(માયાવી અને મનમોહન પ્રગટ થાય છે. કુમારીઓને અભિવાદન કરે છે. લક્ષ્મી અને વિદ્યા વિસ્મિત તેમજ ક્રોધિત થઈ મ્હોં ફેરવી લે છે.)

મનમોહન--આજ આપને મલવા માટે મિસ્ટર માયાવી પધાર્યા છે.

કલા--તેઓશ્રીને અહીં કોઈ મલવા માટે જરાય ચાહતું નથી અને ઇતેજર પણ નથી.

મામાવી--(કલાને) ચૂપ રહો! વચમાં વગર માગ્યું હડાપણ કરવાનું શું કારણ? અમે તમારી જોડે વાતચીત કરવા માગતા નથી. તમે એક મામુસી ઓરત છો.

કલા--આ તો ચોર કોટવાળને દંડે, એ વાળો ન્યાય થયો! તમારી સાથે હું વાતચીત કરવા ક્યારે માગું છું એ જ હું સમજી શકતી નથી.

મનમોહન--કલા! આંખો ખોલો! જાણો છો કે તમે જેની સાથે જીભા-તોડ કરો છો, એ મહોદયશ્રી કાણ છે? જે વધારે વાર આ આંધળેરી રીતભાત અખત્યાર કરશે, તો એના પરિણામમાં આ ફાંતી આત્મને સત્વરે ત્યાગવી પડશે!

વિદ્યા--(મનમોહનને) શું કહ્યું? ત્યાગવી પડશે? એ આલમ કોને ત્યાગવી પડશે, એનો ખ્યાલ છે ખરો! યાદ રાખો, જ્યાં લગી વિદ્યા આ સંસારમાં હયાત છે, ત્યાં લગી કલાનો વાળ બાંકો કરનાર કોઈ મરદ હું જોતી નથી.

મનમોહન--તમારે શ્રીમતી વિચારવું ઘટે છે કે આ સમયમાં વિશેષતા કોની છે?

વિદ્યા—તમારી વિશેષતા છે ? તમે એક અજાણ્યા માણસને અહીં સહસા લઇ આવતાં જરાય અરમાતા નથી ?

માયાવી—આપના દીદારની સખ તમન્ના જાણી અમારે અહીં આવવાની મધુમધુરી તસ્દી લેવી પડી છે !

વિદ્યા—અસ મહારાજ ! અમે આપની સાથે વધારે વખત વાતચીત કરવા નથી માગતાં અને વધુ પ્રસંગ પાડવાનું અમે હિત-કર માનતાં પણ નથી.

મનમોહન—વિદ્યાદેવી ! એમ ખોલાય કે ? આવો અમુલો અવસર વારે વારે કંઈ ઓછો આવે છે ! એમની સાથે વાત કર્યા વિના તે કંઈ ચાલે ! મારી સમજ પ્રમાણે નો એમની સાથે તો તમારે મિત્રતા સાધવી જાઈએ ! કારણ કે એ ખાખતમાં આપનું સ્પષ્ટ હિત સમાયલું હું મારી આંખે નિહાળી રહ્યા છું. કહો, કહો, હું કેટલું સુંદર અને હિતાવડ ખોલો રહ્યો છું !

માયાવી—અને હું પણ આપની સૌ રીતે ખાતિર ખરદાસ કરવા રાજી ન હોઉં, એ તે કંઈ શક્ય છે ? આપની મનમોહન મૂર્તિને હું નથી વિસરી શક્યો, એ નિષયમાં આપ ખાતરી માગશો, તો જરૂર હું કેટલીયે રજૂ કરી શકું એમ છું. ખોલો પાસા પોખારને ?

કલા—(દાંત પીસી) ખરદાર ! જે વધારે શબ્દ બોલ્યા તો ? યાદ રાખજો કે હવે જરા પણ આગળ બોલ્યા તો મારે તમને ગરમાગરમ હલવાં ચખાડવો પડશે !

મનમોહન—કલા ! તમે અણસમજી લાગો છો ! તમે વચમાં માથું મારવાનું જૂઠ્ઠાં તો ઠીક છે, નહિ તો તમે જણાવો છો તે ગરમાગરમ હલવાનો સ્વાદ સ્વહસ્તે ચાખવો પડશે ! સાંભળો—

ના બોલવામાં માલ છે; છો સહીસલામત મૌનમાં,
થાવા દીગો જે થાય છે; જેવા કરો સૌ મૌનમાં;

હરિયાવની મીઠી લહર જો માણવી તો મૌનમાં,
સમજી તમે સમજી જઈ આનન્દ જાણો મૌનમાં !

સમજ્યાં; દુનિયા ઝૂકતી હય, ઔર ઝૂકતેવાલા ચાહિએ !

માયાવી—એલો ત્યારે અમારી વાત-વિનતિ સાંભળશે ને ?

લક્ષ્મી—અમે જરા પણ સાંભળનાર નથી ! (ત્રણે જાય છે.)

માયાવી—(દીર્ઘ શ્વાસ લઈ) મિં મનમોહન ! આ ત્રણે ઉપર
મારી તખ્તીયત બગડી જાય છે ! હું સાચું કહું છું કે જો મને આ બે
મક્કી જાય તો હું તેમને ઉપાડી ઘેર ચાલ્યો જઈ અને પછી આ
રાજ્ય તમારું એકલાનું જ થઈ જાય !

મનમોહન—શાંતિ રાખો ! બધું ઇચ્છા મુજબ થઈ રહેશે !

યાદશી ભાવના यस્ય સિદ્ધિર્ભવતિ તાદશી પણ એક
વાત છે કે જ્યાં લગી કલા, કૌશલક્રિયાર અને વ્યાપાર સ્વતંત્ર છે,
ત્યાં લગી આપણું કશું નબી શકનાર નથી.

માયાવી—જો એમ જ હોય તો પ્રથમ હું એમના પર જ
હાથ ઉપાડું--

ઝટપટ કરે સફાવટ હવે તો ધીમાનું શું કામ !

કોઈ રીતે પણ દિવસર બન્ને ઉપાડું મુજ નામ !

પાપ ધર્મની વાતો ચૂકી;

કરે ઝપાઝપ ધાતો પૂરી;

વાંકું, સીધું, ન્યાયી. અન્યાયી કામ કરે હું તમામ !

(પડદો પડે છે)

પ્રવેશ ૩ જે

સ્થલ: ઘેમાજીનું ઘર

સંભવ: અપ્પોર

(ઘેલીનો હાથ પકડી ઘેમાજી આવે છે.)

ઘેમાજી—ગભરાય છે કેમ ? આવ, આવ, સાચું કહું છું કે તું આ ડ્રેસમાં બહુ જ સુંદર દેખાય છે.

ઘેલી—ઉંહું, ઉંહું : મને સતાવો નહિ—મારો હાથ છોડી દો.

ઘેમાજી—શરમાય છે શેની ? આ ડ્રેસ, તારા અનુપમ રૂપમાં ઝોર વધારો કરે છે !

ઘેલી—ના, ના, પણ મારે એ નહિ જોઈએ, પછી શું ? મને સતાવો નહિ ! તમને આ શી ઘેવણ લાગી છે ? હ્યો તમે લાજ મર્યાદા મૂકી એટલે મને પણ સાથે બેશરમ બનાવવા માગો છો ?

ઘેમાજી—નહિ, નહિ; એ જમાનો હવે તું સદંતર બૂલી જા ! તું સમજે નહિ ને ડહાપણ કરે, એ કેમ પાલવશે ? જો સાંભળ, તને આ બધું એક બે દિવસ શરમ આવવા જેવું લાગશે, પણ માઝા મૂકી દઢશ્નને એટલે કંઈ ઝોર મઝા આવશે, પછી તો એ, તું મને બેશરમ બનાવી મૂકશે ! સમજીને ? પણ આ શું કયું ? આવડી મોટી બૂલ ? મારે તો તમને કહેવું જોઈએ ને ? આપથી સંબોધન થવું જોઈએ ! આ તો નારીસન્માનનો જમાનો છે ! રાણી મીનાક્ષી અને મદિરાક્ષી પાસેથી હું કંઈ ઝોછી સમ્મતા શીખી લાવ્યો છું જે ?

ઘેલી—એટલે ?

ઘેમાજી—એટલે એજ કે મારે હવે ‘તું’ને બદલે ‘તમે’ કે ‘આપ’ કહેવું જોઈશે.

ધેલી—મને એ તમેથી દમશો, તો સાર નહિ કહાડો ! મને એથી સુખ થવાને બદલે દુઃખ થશે !

ધેમાજી—કેદી કે ગુલામી દશાનો માણસ બોલી શકે, એવું જ આપ બોલો છો ! બલે; પણ બીજી વાત આપ જણો છો—મારી સાથે નાયવું પડશે, નાયવું—સમજાય છે, હું કહું છું તે ?

ધેલી—હું કદિ તેમ નાચીશ નહિ !

ધેમાજી—ગજબ કહેવાય ! તું આ સુધરેલી સદીમાં—બૂદ્ધ્યો, આ ફેશનેબલ દુનિયામાં રહેવામાં માન સમજશો, તો નાયવામાં હરગિઝ વાંધો નહિ ઉડાવી શકો; અલગત, હું સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યમાં માનનાર ઉમદા પ્રાણિ છું, માટે કહું છું કે શરમાવાની બિલકુલ જરૂર નથી. હું પણ સાથે નાચીશ.

મારી પ્યારી, મારી પ્યારી, ના શરમાવો મારી જન,
મધુરી મેના નાચો નાચો, વીસમી સદીનું સ્ત્રીસન્માન,

ધેલી—

નિર્લજ્જતાની પ્રેમમસ્તી એ પ્રેમ નામને ના શોભે;
હૈયાહોળી એ રમવાથી સ્ત્રીઅપમાન જ થાયે છે.

ધેમાજી—તમે તો ખૂબ બોળાં જણાઓ છો !

ધેલી—હા, ખૂબ જ; આમ જ તમે મને છેતરી !

(જીવકોર ડોશીનો પ્રવેશ)

ધેમાજી—બસ, બરાબર છે ! તમારી ગર્દન આમ રાખો !
જરાજી, કમર લચકાવો ! બસ, પગની સાથ પગ, પાની સાથે પાની !
જરા જ કસર રહે છે કેવે ! હાં ચાલો ! ચલતી રાખો !

જીવકોર—(સ્વગત) આજે આ શો તમાસો માંડયો છે ?
આ ઉદ્ધુ ઉડાઉ અને ચક્રમ બની ગયો છે ! (ધ્યાનથી જોઈ દાંત પીસીને) આ કપી વાંદરી છે ? ઝોહો ! આ તો ધેલી ! એતતારીની !
મારા ઘરમાં આ, શી ધમ્માચકડી માંડી છે જ ?

ધેમાજી—(ઘેલીને) હાથને યરાયર ઠોકાણે રાખો !

જીવકાર—(હાત મારતાં) તમે પણ તમારા દિમાગને યરાયર ઠોકાણે રાખો ! (ઘેલી શરમાતી નાશી જાય છે.)

ધેમાજી—કેમ મા ! આ શું ? એક જવાન ઉમ્મરલાયક પુત્ર ઉંપર હાથ ઉગામવો એ ધટિત છે કે ? હવે એ જૂતા જમાનાના ધરડા દહાડા વહી ગયા ! સમજી ડોકરી !

જીવકાર—જો, તું મારો દીકરો છે, એટલે માઈ માનવાની તારી પહેલી ફરજ છે !

ધેમાજી—ગિલકુલ નહિ ! માર આવાની મારી ફરજ ? અસ, વાતવાતમાં હાત ચોડી દેતી ?

જીવકાર—તો બીજું શું થાય ? તમે તો હમણાં તો અહુરૂપીનો વેષ ધારણ કર્યો હતો ને ? નિકળ, નાલાયક. મારા ઘરમાં ઉત્પાત મચાવે છે, ને મને પાછો ડરાવે છે કેમ ?

ધેમાજી—એ ડોશી ! આ ઘર તમારું નથી, પણ માઈ છે, એ સમજો છો ? જુઓ, આ કાયદાનો જમાનો છે. કાયદાની આરીકાષ્ટ તમારાથી નહિ સમજાય ! એટલે આ ઘર માઈ છે ! આપ પછી ખેટા હક્કદાર વારસ છે ! સમજી ડોકરી !

જીવકાર—એમ ? તારું છે ?

ધેમાજી—ખચીત ! હવે રંગ તદ્દત બદલાઈ ગયો છે ! તમે લોકો કાયદા જાણો નહિ, અને માયું પકવી નાંખો ! અસ, અમે જેટલું તમને બણાવીએ, એટલું તમારે કબૂલ રાખ્યે જ છૂટકો !

જીવકાર—નાહ, ખૂબ ચડ્યો લાગે છે ?

ધેમાજી—આ એક તમારી ગંભીર ભૂત થાય છે ! જો તમારે તમારું જીવતર નભાવી લેવું હોય તો આ જૂની આંખે નવા તમાશા આંખ મીચી જોયા સિવાય છૂટકા જ નથી ! અમે નૌજવાન જે કંઈ કરીએ, તેને સત્તામ દીધ્યે જ રાખો ; એમાં જ તમારી સલામતી છે ! કાં ડોકરી, મારી વાત ગળે ઉતરે છે કે નહિ ?

જીવકોર--અસ હવે બહુ થયું ! આ તારું પુરાણ અંધ કરે છે કે કેમ ?

ધેમાજી--(સ્વગત) અફસોસ, હજારો અફસોસ : આ ડોશીપર મને દયા આવે છે; પણ શું કરું ? કાયદાની ઝીણવટમાં આ ડોકરી અપડાઈ જશે, સાફ થઈ જશે ! (પ્રકટ) એ સાંભળે છે ? આ કાયદા-આપાનું રાજ્ય ચાલે છે, કાયદા આપાનું !

જીવકોર--હમણાં જ થપ્પડ લગાવી દઇશ; સમજ્યો મૂરખ !

ધેમાજી--શું કરે ! ગિચારી ઘડપણમાં અકસ્મત ગૂમાવી બેઠી છે ! સાઠી શુદ્ધિ નાહી, એ કેમ બોલું પડે ! જમાનાના નવા ચશ્મા આંખે પહેરવાની એની તાકાત લાગતી નથી. હું દરેક માઆપને કિમતી છતાં મફત સત્તાહ આપુ છું કે અજરમાંથી બની શકે તો એકવીશમી સદીનાં ચશ્માં પહેરી લે !

જીવકોર--ઉભો રહે એ સત્તાહ આપનાર કૂતરા, ઉભો રહે !
(મારે છે)

લે, લેતો જા; આ એક; આ બે. કાં હવે મગજ ઠેકાણે આવે છે કે નહિ ?

ધેમાજી--ના માર, મને ના માર, હું કહું છું કે લાચાર !

જીવકોર--

યાદ રાખ, કહું છું કે માદ રાખ :

આ કુંસા દઉં દશ્યાર !

ધેમાજી--ઓ આપરે !

જીવકોર--લેતો જા, લેતો જા ! કાયદાનું છે રાજ્ય !

ધેમાજી--બૂલ્યો બાપ, બૂલ્યો બાપ, બળબેરીનું કામ !

(બન્ને જાય છે; પડદો ઉપડે છે.)

પ્રવેશ ૪ થો

સ્થળ: માયાવીની પ્રાધવેટ રૂમ

સમય: અપોર

(માયાવી તથા મનમોહન)

માયાવી—હૂકમ કહાડો અને જાણવા દો કે તેઓ હવે કામ ખરાબર કરે. આપણી ઇચ્છા મુજબની તેમની ફરજમાં કોઇપણ રીતે ગફલતી ન થાય એ ખાસ જોવું. અને પછી ? બસ પાસા પોચાર !

મનમોહન—હજૂર ! આપના હૂકમ મુજબ જ પધાતો અમલ થવા સર્વત્ર જણાવવામાં આવશે; પરંતુ બે ચાર માણસો તદ્દન બગડી ગયા છે. જરાપણ સાંભળતા નથી. જો આપ આ સંબંધમાં સખ્તાપથી જણાવો, તો પછી દુનિયા ઝૂકતી હય ઔર ઝૂકાનેવાલા ચાહિએ.

માયાવી—વારૂ; એમનાં નામ જણાવશો ?

મનમોહન—ધર્મદાસ, કર્મચન્દ, અને સત્યનારાયણ સ્વચ્છન્દે જ વર્તે છે !

માયાવી—ઠીક, તેવા માણસો જરાપણ બેઅદબી કરે કે તુરત જ તેમને ગિરફતાર કરવા એટલે પછી પાસા પોચારને ?

મનમોહન—જી મહેરબાન !

માયાવી—હજી એક વાત બાકી રહે છે !

મનમોહન—બેલાશક તે વાત સેવકને ફરમાવો !

માયાવી—ખર્ચ અધિક થાય છે અને આવક એકદમ કમતી છે !

મનમોહન—ખરાબર છે હજૂર ! બે ચાર બાબતમાં જ ખર્ચ પ્રમાણમાં ઘણું વધી ગયું છે અને હાલ તુરતમાં જ બે નવાં ખર્ચ કરવામાં આવ્યાં છે !

માયાવી—હા, પણ કરીશું શું? જે ખર્ચ થયાં છે, તે તો થવાનાં જ ને ?

મનમોહન—જરૂર થવાનાં: થવાંજ જોઈએ !

માયાવી—જુઓ, જે ખર્ચ થાય છે તે તો આપણી સહિસન્ના-મતી માટે જરૂરનાં જ છે ! અને એવી જ રીતે આપણા પાસા પોચાર છે ! શું સમજ્યા ?

મનમોહન—નહિ તો આટલી ફેજ તથા જમસૂરા રાખવાનું કામ શું હોય ? આપણે માથે એમાં ભાર શો છે ? ભરનાર ભરે છે અને ભોગવનાર ભોગવે છે ! પ્રજાને નિશ્ચિત ખનાવવાને બહાને આપે એમની પાસેથી કાયદેસર હથિયાર છીનવી લીધાં એ પણ સાઈ ક્યું કહેવાય ! હથિયાર વિનાની પ્રજા ડરપોક અને ખાયલી અને છે, એટલે ભવિષ્યમાં આપણી સામે નહિ જ થઈ શકે અને આપણે સ્વચ્છન્દે રાજપાટ ખેડી શકીશું. મનપસંદ રમણીઓ રાખી શકીશું, વફાદારીને નામે પ્રજાને ગુલામ બનાવી શકીશું અને આમ કંઈ કંઈ મોઝ માણી શકાશે, એના પર કાણ હાથ નાંખી શકનાર છે ?

માયાવી—પરાપર છે. વાહ ! તમારા જેવા કુતેહબાજની ન્યાં લગી મને હાર્દિક સહાય છે ત્યાં લગી લોકો જખ મારે છે (સ્વગત) ઘર પુટે ઘર જાય, તે આનું નામ ! [પ્રગટ] ખસ, એટલા જ માટે કેળવણીનું ખર્ચ એણું કરી જમા ઉધારના આંકડા સરખા કરવા જરૂરી છે. છતાં ન પહોંચાય તો ખીજા અનેક રસ્તા છે ! કેમ, પાસા પોચારને ?

મનમોહન—પરાપર છે ! એમ જ થવું જોઈએ ! આપના હકમનો સખ્ત અમલ કરવો, એ મને એકદમ રૂચે છે !

માયાવી—ખસ ચાલો, તો કહું તેમ કરશો એટલે પાસા પોચાર છે ! (અન્તેનું પ્રસ્થાન)

(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૫ મો

સ્થળ : બજાર

સમય : અપ્પોર

(પાંચ સાત નગરવાસીઓ આવે છે.)

૬—પૈસાની શી વિસાત છે ? આરામ મઝાહ કેવાંક છે તે ?

૨—અને પૈસો પણ શો એટલો બધો લાગે છે ! પહેલાં બ્યારે રેલ્વે નહોતી ત્યારે બળદગાડીમાં આવવું જવું પડતું હતું. એ લોકો રોજના રૂ. ૨) તો લેતા જ અને વધારેમાં વધારે દિવસમાં ૧૦ માઇલ લઇ જાય. આજ રૂ. ૨)માં ૧૦૦ માઇલ ત્રણ કલાકમાં; અને કોઇપણ જાતનો ભય નહિ.

૩—બસ, અત્યારે શા આરામના દિવસો આવ્યા છે ! જરા બટન દબાવીએ કે બહાર ચન્દ્રમા પ્રકાશી નીકળે જ.

૪—અરે ! સ્વર્ગ છે સ્વર્ગ ! રામરાજ્યને પણ ભૂલાવી દે, એવી વૈકુંઠની મઝા ભોગવીએ છીએ ભાઈ ! (પાંચમાને) કેમ ભાઈ, તમારો શો અભિપ્રાય છે ?

૫—મારો અભિપ્રાય તમને નહિ રૂચે ! મારી પાસે કડવી છતાં સાચી વાત છે ! હવે દિવસે દિવસે આપણી ખરાબી નજદીકમાં આવતી જાય છે !

૬—ઓહ ! એ શી રીતે ?

૫—શી રીતે ? હાલ વહીતો શો ભાવ છે ?

૨—છ શેર

૫—આજથી દસ વર્ષ પહેલાં શો ભાવ હતો ?

૬—સોળ શેર.

૫—બસ, ત્યારે આ ખરાબી નહિ તો પછી બીજી શું ?

૧--એમાં શી ખરાબી થઈ ? આજકાલ માલ દેશાવર જાય છે એથી મોંઘવારી થઈ છે.

૫--પણ તેમાં આપણને નુકશાન કે ફાયદો ?

૧--નુકશાન શી રીતે ? ફાયદો જ. દેશાવરમાં માલ જાય છે, તેના દામ આવે છે ને ?

૫--એક રાત્રી બદામ નહિ.

૧--તો ?

૫--તમારું જ જૂતું અને તમારું જ મ્હોં; એ વાળી વાત છે !

૨--રહેવા દો, એ તો જોયા તમને અક્કલના ઓથમીર.

૨--લાલચંદ પાસે ઠીક પૈસા થયા છે હોં !

૩--કેમ ન થાય ? પણ આજે શો ખજાર છે ?

૨--પાટલા ૨૮૧, ભરૂચ ૪૯૫. એલો તમે શા ઘાટમાં ફરો છો ?

૩--ભાઈ, અમારી તો અક્કલ ગૂમ થઈ ગઈ છે. મારા વિચારનું તો કંઈ ઠેકાણું જ નથી.

૫--પેલી માટે દાગીના ઘડાવો દાગીના !

૩--જુઓ, તમે વચ્ચે વગર કારણની વકીલાત ન કરો તો સારું !

(થેમાળ દેશનેબલ ડ્રેસમાં આવે છે.)

સર્જ--ઓહો ! જેટલીમેટ સાહેબ, આવો ! વાહ, આજ તો ચગ્યા લાગો છો !

થેમાળ--શું કરીએ મારા મહેરબાન ! આજકાલ આતી જ કદર થાય છે. કાલે હું દેશી કપડામાં સજ્જ થઈ ઑફિસમાં ગયો હતો તો નોકરે મારું અપમાન કર્યું. આજે આ ડ્રેસમાં ગયો તો ખૂફી ખૂફીને મી. થેમાળને સલામો પર સલામો ભરી.

૩--(પાંચમાને) લીજીએ જનાય ! સુનલીજીએ !

૫--તેમાં પણ આપણી જ બૂલ છે !

ધેમાજી—કેમ દોસ્ત ! તમે મારો આ ફેસ જોઈ બળી જાઓ છો કે શું ?

પ—હા !

ધેમાજી—કેમ ?

પ—કારણ કે વગર પૈસે ભાંડભવૈયાના તમાજ્ઞા જોવાય છે !

ધેમાજી—શું હું ભાંડભવૈયો ? જરા વિચારીને બોલો !

પ—નકલ કરનારને ભાંડ ભવૈયો જ કહેવાય. તમે તમારા દેશનો પરાપૂર્વથી ચાક્ષ્યો આવતો પોષાક તદ્દન મૂકી દઈ માત્ર વગર સમજીને નકલ કરી એટલે એની જ ઉપમા શોભે !

(એક વિદ્યાર્થી આવે છે.)

વિદ્યાર્થી—અરે ભાઈઓ ! કૃપા કરીને કહો કે મારા ચશ્મા ક્યાં છે ?

સર્વ—ના ભાઈ, અમે તો નથી જોયા !

વિદ્યાર્થી—અરે ! પૂરી કમખખતી યારો ! આજે વળી રવિવાર છે, એટલે બધી દુકાનો પણ બંધ ! પરીક્ષાના દિવસો એકદમ પાસે આવી ગયા છે ! રે, રાતે હું શું કરી શકીશ ?

૨—શું તમે ચશ્મા વિના નથી વાંચી શકતા ?

વિદ્યાર્થી—જરાય નહિ ? ચશ્મા વિના કેમ ચાલી શકે ?

પ—(અધાને) જોયો આ કમજોરીનો તાદ્દશ નમૂનો ? આ પહેલાં કદિ આ ઉમરે આ સ્થિતિ સાંભળી હતી ? ભાઈ, તમે શું ભણો છો ?

વિદ્યાર્થી—હું ? શું ભણું છું ? હું હાલમાં પ્રીવીઅસમાં છું.

પ—કેટલો વખત થયાં ભણો છો ?

વિદ્યાર્થી—આ મારા ભણતરને શરૂ થયે બાર બાર વષનાં વાણાં વાયાં છે !

પ—વાહ, ઠીક બોલી શકો છો ! ભણા, પ્રીવીઅસ પાસ કરી શું કરશો ?

વિદ્યાર્થી—આગળ ભણીશ અને છેવટે બી. એ. થઈશ.

પ—પછી ?

વિદ્યાર્થી—કોઈ સ્કૂલમાં માસ્ટર બની જઈશ; રેલ્વેમાં કે કોઈ
આફિસમાં ક્લાર્ક રહી જઈશ !

પ—શરૂઆતમાં શું મલી શકે ?

વિદ્યાર્થી—પહેલવહેલાં તો ચાલીશ, પચાશ કે સામઠ !

પ—રોજના ?

વિદ્યાર્થી—નહિ; મહિનાના.

પ—બુઝો, ચૌદ પંદર વર્ષની માથાફોડ પછી મહિને ચાળીશ,
પચાશ કે સામઠ !

૪—ચૌદ વર્ષ લગી કોઈ અધ્યાપક કામમાં જોડાઈ ગયા હોત
તો કામ શીખાત અને પાંચ સાત હજાર રૂપિયા ફૂટી કઢાડ્યા હોત !

વિદ્યાર્થી—સાચી વાત ? હા, ખરેખર સાચી જ વાત છે. અમે
આટલું બધું ભણીએ છતાં નોકરીની ચિંતા અને નોકરી મલે છતાં
પરતંત્ર-ગુલામી જીંદગી ગાળવાની અને તે પણ પેટીયા પૂરતું જ :

મોટી મોટી વાતો કરતાં માસ્તર મુજને ભણાવે છે !

કોઈ વિષયનો ખરો ભેદ તો બીલકુલ ના સમજાવે છે !

અટમ સટમ વાતો કરતા ઉલ્ટી રાહ ચતલાવે છે !

સમય વિતાવા ખાતિર સાહેબ ગપ્પાં સપ્પાં શીખવે છે !

હાથ પગ સૌ એવી રીતે સોટી જેમ સૂકાવે છે !

આંખોએ અધાપો આગ્યો ચક્ષુ ના ચાલે છે !

[પડો ઉપડો છે.]

પ્રવેશ દુઠ્ઠો

સ્થળ: નિર્જન વન

સમય: સાંકળ

(હૃદયેશ્વર આવે છે.)

હૃદયેશ્વર—ચિત્ત ! દુઃખી જ્ઞાને થાય છે. ? તારાથી આ અવસ્થા નહિ સહેવાતી હોય, કેમ ? કેવુંક સુંદર દશ્ય છે ! સામે પહાડ જુઓ ! કેવું સુહાગ સૌભાગ્ય ! કેટલો સ્થિર છે પહાડ ! કેટલો સહનશીલ છે ! આ વૃક્ષને જો ! વાયુરૂપી પ્રેમીના આલિંગનથી રોમાંચિત થતાં ચંચલતા ઉદ્ભવે છે. પોતાના વક્ષઃસ્થલમાં સ્થિત પક્ષિઓના કલરવરૂપી પ્રેમસંભાષણથી તેને મુગ્ધ કરી રહેલ છે. તેમનામાં મસ્ત રહી ખેતરોમાં વિશ્રામ લે છે ! પણ જગતમાં આ શું પરિવર્તન ?

સત્ અસત્ સંસારમાં નઝરે મને સમજાય નહિ,

સુન્દર મહેલો અનિલતીર ઉભાં રસું નિર્ભય ખની;

શું શું થવા મન ચિન્તવે ! પ્રભો ! દયામય ! આ બધું શું થઇ રહ્યું છે ? ગુરૂદેવ ! અમારી શી દશા થઇ ગઇ !

નાથ ! તમે જો સકળકર્તા પછી આમ બનેયે કેમ !

કોઇ ખેલે ને, કોઇ કન્દે,

કોઇ સુખી ને દુઃખી વળી એમ;

દિવા પાછળ અંધારું જ્ઞાને ?

સુમતિ પાછળ કુમતિ જ્ઞાને ?

પુણ્યજીવનમાં આવે જ્ઞાને—

જીવનવ્યાપી દુઃખ રૂહેણ ?

પાપની શક્તિ બલવંત ભારી

વિશ્વ સકલ પર કેમ ?

આધીન પ્રાણી વિશ્વનિયંતા,
કર્મફળને આધીન વસતા,
સમન્તું નહિ હું ઓ જગપિતા,
આ વિધિવિધાન તેમ !
કે પાપીની મુક્તિ શી રીતે ?

તે નામ દયામય હોયે કેમ ?

(પડદો ફાટે છે. શિલાપર જ્ઞાનાનન્દ બેઠેલા છે.)

હૃદયેશ્વર—(સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી) ગુરુદેવ, રક્ષણ કરો !
સ્વામિન, આપની હયાતીમાં અમારી આ દશા થાય ?

જ્ઞાનાનન્દ—ધૈર્ય ધરો ! કહો શું થયું ?

હૃદયેશ્વર—મહારાજ ! રાજ્યની પાયમાલી થવા બેઠી છે. રાજ્ય
મોહાન્ધ બન્યો છે અને પ્રજા અત્યાચારથી પીડાય છે. તેના વિરોધી
આજે કારાવાસનાં કારમાં દુઃખ, મહેલસુખ ગણી સ્વીકારી રગ-
દોળાય છે.

જ્ઞાનાનન્દ—આટલા ગાબરા ના બનો ! સુખ પછી દુઃખ અને
દુઃખ પછી સુખ આવ્યા જ જાય છે ! પરમાત્માની લીલા અપાર છે !
સૃષ્ટિમાં સારા નરસા તરફ તેમનું સદા ધ્યાન હોય છે જ.

હૃદયેશ્વર—પણ નાથ ! અમારાથી એવાં શાં કુકર્મ થયાં છે કે
જેના દણ્ડમાં અમારે આ દારણુ દુઃખ ભોગવવાં પડે છે.

જ્ઞાનાનન્દ—અપરાધ વિના દંડ અશક્ય છે !

હૃદયેશ્વર—પ્રભો ! અમને તે જણાવો !

જ્ઞાનાનન્દ—જેવી ઇચ્છા. સૃષ્ટિના પ્રાણીઓમાં બેદલાવ રાખવો,
સ્પૃશ્ય અસ્પૃશ્યના વર્ગો પાડી એકથી બીજાને અધમ ગણી તિરસ્કારવા,
શ્રીઓને ફક્ત ભોગવિલાસની સામગ્રી માનવી અને મનુષ્યોમાં ધૂણા-
યુક્ત પંક્તિભેદ રાખવો તે બધા અપરાધ નથી તો શું છે ? વળી
ઉપરાંત દેશની કારીગરી જોખમાય છે, છતાં તે તરફ આંખ મીંચાય

તો તે આઘાતનો પ્રત્યાઘાત થાય તેમાં નવાઇ શી ? તમારા જ શરીર પર વિદેશીનો ભાર લદાયો છે એ કેટલું હાસ્યાસ્પદ છે !

હૃદયેશ્વર—નાથ ! હવે અમારી આંખો ખુલે છે ! પ્રભો ! અમે અમારી સ્થિતિ હવે સમજતા લાગીએ છીએ !

જ્ઞાનાનન્દ—જ્યાં લગી તમારો સ્વાર્થ બસ્ત્રીભૂત નહિ બને, જ્યાં લગી તમારા હૃદયમાંથી દ્વેષભાવ સમૂહો નહિ જાય—ગળી નહિ જાય, જ્યાં લગી તમે સર્વ મનુષ્યોને સમાન નહિ લેખતા થાઓ; ત્યાં લગી એ જ દશા સમજવી ! ઘેરઘેર રેંટીઆનો પુનરુદ્ધાર કરો અને તેના સૂતરનાં વસ્ત્રો પરિધાન કરો !

હૃદયેશ્વર—સ્વામિન, હવેથી હું એ દુર્ગુણોને હઠાડવા પ્રયત્ન કરીશ ! રેંટીયાનો પ્રચાર થાય તેવા હરેક પ્રયત્નો આદરવા આજથી હું જાત હોમીશ !

જ્ઞાનાનન્દ—બસ, જો તમે તમારું કલ્યાણ ચાહતા હો તો દ્વેષને રથજો પ્રેમને સ્થાપો. મને પણ, પ્રજા અત્યારથી મુક્ત થાય એવી અંતઃકરણની ઇચ્છા છે.—ચિંતા છે. બસ જગદંબા પર ભરૂંસો રાખો. આપણા રક્ષણ અર્થે જુઓ—માતા ત્રિશલધારી આપણી સન્મુખ દર્શનાર્થે ખડાં છે !

જનની જ જન્મભૂમિ પ્રિય એ સૂત્ર ઉરમાં સ્થાપજો,
જય ભારતી, જય હિંદ દેવી, જયજય બધે પ્રસરાવજો;
જય શક્તિ, દુર્ગા, પ્રેમમાયા સર્વ સુખ સંચારતી,
માતા જગત્ની સાચવી સૌ સંકટો નિવારતી !

(જાય છે.)

[પડદો પડે છે.]

પ્રવેશ ૭ મો

સ્થળ : ખજર

સમય : સાયંકાળ

(જ્ઞાનાનન્દની સાથે ચાર નગરવાસીઓ આવે છે.)

જ્ઞાનાનન્દ—ખરેખર, તમે દુઃખી જ છો ?

૧—હા મહારાજ, અમારી હાલત એકદમ દયાજનક થઈ પડી છે. પૂરું પેટ ભરીને અન્ન પણ ખાવા મળી શકતું નથી. આજે અમારે અન્નને ને દાંતને મળે વેર થઈ પડ્યું છે.

૨—હવે અમને સાફ સાફ સમજાય છે કે જે સ્થાનમાં અમે રહીએ છીએ તે અમારું નથી. વળી ખીજું શું ? આ શરીર પણ અમારું નથી રહ્યું. આજે અમારું પોતાનું ઘર પારકું થઈ પડ્યું છે. જાણે અમારાં બાળકો પણ અમારાં રહ્યાં નથી.

૩—રે કમળખતી, અમે ફેશનમાં ફસાઈ પડી, અમારી પાય-માલી નોતરી છે. આજે દરેક માટે, દરેક ચીજ માટે સૌની એક-સરખી ગરજ અમારે માટે ખડી જ છે.

૪—અમારી અપ્પટ કહેવાતી, કુબેરભંડારની સંપત્તિ પણ હવે ધીરે ધીરે ઘસાવા લાગી છે.

જ્ઞાનાનન્દ—વિચાર કરો એટલે સમજશે કે એમાં કાનો દોષ ? મોહમાં ફસાઈ પડી પગપર કુહાડા મારો એમાં કાનો દોષ ? આપસ-આપસમાં દ્રોષ રાખવો, વૈરભાવ વધારવાં—આ બધા સુખના માર્ગ ક્યારે ગણાયા છે ? એક વસ્ત્ર જેવી વસ્તુપર તમે પરાવસખી રહો, એ ઉદયનો માર્ગ ક્યારે લેખાયો છે ?

૧—નાથ ! આપ સર્વ રીતે સમર્થ છો. અમને એવો કોઈ ઉપાય બતાવો, જેથી અમારાં સૌ દુઃખ શીટ ! અમે અમારાં

અત્યારનાં આ કપડાં આપની સદ્વ્યુદ્ધિ મુજબ ત્યાગવા તૈયાર છીએ; પણ નિરાધાર અને નિર્ધન સ્થિતિ આડે આવે છે !

જ્ઞાનાનન્દ—નિરાધાર અને નિર્ધન તમે પોતે માની બેઠા છો ! પરબ્રહ્મિને અમીરસ પાનારના તનૂબેને મ્હોડે આ દીનતા નથી શોભતી ! સારી આલમને શોભાવનાર, અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં અતિ પ્રાચીન, સંસ્કૃતિમાં પુરાતન, ગૌરવબ્રહ્મિને શોભાવનાર એ સંતાનો ! તમને તમારી શક્તિની વિસ્મૃતિ થઈ છે ! હિંદુસ્તાન એટલે કર્મબ્રહ્મિ અને એની સરખામણીમાં અન્ય દેશો એટલે માત્ર ભોગબ્રહ્મિ. પરભોમના મૃત્યુમાનવીઓની સરખામણીમાંય ઉભા રહેવાની તમારી શક્તિ ક્યાં ગૂમાવી દીધી છે ! આયાંવર્તની સંસ્કૃતિના ચોપડા ખોલતાં આજે જર્મની, અમેરિકા, જપાન વગેરે ગર્વ છલકેલાં રાષ્ટ્રો મ્હોંમાં આંગળી ધાલે છે ! એવી તો તમારી નીતમ મનોમુગ્ધકારી આ અમ્મર રસપાતી બ્રહ્મિ છે.

૨—પ્રભો, આજે અમારાં અજ્ઞાનપડળ દૂર થયાં છે, અમે આપને તાબે છીએ.

જ્ઞાનાનન્દ—સમજી લ્યો કે રાત વીતી ગઈ છે. તો ઉતારો તમારાં એ પરાધીનતાની બેડી રૂપ વસ્ત્રો અને પહેરો આ ખાદીનાં સુખમય અને શ્રેયમય વસ્ત્રો. છતાંય એટલું તો બૂલશો ના કે—

કરણી તેવી પાર ઉતરણી તે નક્કી સંસારી રે,
કરશો તેવું બરશો બાઈ ! એમાં શી લાચારી રે ;
પ્રેમ વેચીને દેષ ખરીદો, સ્વારથહિત વ્યાપારી રે,
ક્યાં પછી પસ્તાવો તેની જાણો આ જિભારી રે ;
અહંકારની મદિરા પી પી સૂતા નિદ્રા બારી રે,
સાંધી સારો અવસર તરકર દોડ્યો લઈ ધન પ્યારી રે :

તમારી દુઃશી પરસ્પર વૃણાથી જ થઈ છે. એટલાજ માટે તમે જેને

જેને ધિક્કારા હોય તેને પ્રેમના પવિત્ર જલથી ધોાઈ નાખો. જાતિ, ધર્મ અને આચાર વિચાર ભિન્ન હોવા છતાં તમારા પરસ્પર વજ્ર-ભૂત સંબંધને ભૂલશો મા. અન્યાય કરનાર પર પણ ક્રોધિત ન બનો. ક્રોધમાં હિસાત્મક કામ ન કરો; પરંતુ અહિંસા અને ક્ષમાના દુર્ગંધ શરોથી અન્યાયીની સામે થવું યોગ્ય છે. આત્મિક બલનો સંચય કરો. બસ, તે જ વખતે તમારું દુઃખ તુરતજ નાશ પામશે. સર્વ—જેવી આશા. (સર્વનું પ્રસ્થાન)

(પડદો ઉપડે છે.)

પ્રવેશ ૮ મો

સ્થળ: રાજમહેલ

સમય: પ્રભાત

(માયાવી તથા મનમોહન)

માયાવી—જરાજર છે ! એજ રસ્તે આપણા પાસા પોજાર છે ! તમે જઈ સરલસિંહ તથા તેમની સ્ત્રીને લઈ આવો !

મનમોહન—ઠીક: જેવો હુકમ !

માયાવી—(સ્વગત) હવે શી પરવા છે ? જાજ મારે છે લોકો ! રાજની પણ શી દરકાર છે ? આપણા પાસા પોજાર છે ! સીધી રીતે માનશે તો ઠીક છે, નહિ તો આડે લાકડે આડો વેહ ! જરા ચૂંચાં કરશે તો મારી પાસે લશ્કર તૈયાર છે. એક બે, ત્રણમાં બધો મામલો ખતમ થશે ! બસ ખુલ્લમખુલ્લા. આ રસ્તે પાસા પોજાર છે ! (મનમોહન, સરલસિંહ તથા શુદ્ધિનો પ્રવેશ)

મનમોહન—હજીર, રાજસાહેબ આવી ગયા છે.

માયાવી—(જોતાં) ઓહ સલામ ! રાજ સાહેબ સલામ !

સરલ—સલામ : આપે તો મળવાનું હવે છોડી દીધું છે ?

માયાવી—માફ કરશેજી. મને જરાપણ પુરસદ નથી મળતી. આજે હું આપની સાથે એક અગત્યની વાત છેડવા માગું છું.

સરલ—કહો.

માયાવી—મેં સાંભળ્યું છે કે આપને બે પુત્રીઓ છે ?

સરલ—છે.

માયાવી—તેમના લમની વ્યવસ્થા મેં કરી દીધી છે.

સરલ—મને સમજણ ના પડી. સમજાવો.

માયાવી—હું પરદેશી એ જન્મેની સાથે લગ્ન કરવા રાજી છું.

બુદ્ધિ—પણ તમને એ ડહાપણ કરવાનું કાણે કહ્યું હતું ?

સરલ—(માયાવીને) મિસ્ટર માયાવી, આ શું બોલો છો ?

માયાવી—તમારે તમારી બન્ને પુત્રીએ મને પરણાવવી પડશે.

સરલ—(ક્રોધમાં) નહિ, એમ કદાપિ બની શકશે નહિ.

બુદ્ધિ—(માયાવીને) માયાવી, આ કેવું સાહસ ? ભત્તા માણસ, એવું કદિ થઈ શકતું હશે ખરું ? તમારું આ સાહસ અક્ષમ્ય છે.

માયાવી—અક્ષમ્ય હશે તો ક્ષમ્ય થશે અને એવું નહિ થઈ શકતું હશે તો થઈ શકશે. બોલો, આટલું તો નક્કી છે. મારે તો તમને એટલી જ વિનંતિ કરવાની રહે છે કે તમે તમારી રાજપૂત્રીથી સહમત થાઓ તો સારું ; નહિ તો મારે—

સરલ—નહિ તો શું તમે જબરદસ્તી વાપરશો ? આ તે તમારી વિનંતિ કે ધમકી ? શું તમારી એટલી મજલ છે ખરી ? ખ્યાન રાખજો, હું એક રાજા છું.

માયાવી—એશક, આપ રાજા જ છો. પણ આપ નામના રાજા અને હું ધારું તે કરી શકું એટલે સાચો રાજા !

સરલ—એમ ? આ સફાઈ ? ઉપકાર પર આ અપકાર ? નીચ, હરામી ! યાદ રાખજો કે હજી મારા હાથ સખળા છે. તમારું બધું ધાયુ” બરબાદ કરવા તૈયાર છું.

માયાવી—તમારા આ ખાલી ખ્યાલો જ છે. વધારે બોલવામાં કશો માલ નથી. આજ કાલ હવે અમારા જ પાસા પોખાર છે.

મનમોહન—રાજા સાહેબ, વાત સાચી છે. હજૂર ઠીક ફરમાવે છે. એમના કથન પ્રમાણે વર્તવામાં આપણી લાજ રહેલી છે.

સરલ—ચૂપ રહો મનમોહન, આજે મેં જાણી લીધું કે તમે પણ મારા સત્યાનાશની જડ ધાલવામાં ભળેલા છો.

માયાવી—રાજાસાહેબ, આપ આ વિષયમાં બરાબર વિચાર કરી જુઓ તો સારું.

મનમોહન—હાજી, આપે ફરીથી વિચાર કરી જોવો એ આપના કલ્યાણની વાત છે.

બુદ્ધિ—મનમોહન, તમે તમારી દુષ્ટતા રહેવા દો. [માયાવીને] માયાવી, તમારી વાત સ્વીકારી શકાય તેવી નથી. ફરીથી સ્પષ્ટ મંત્રકાર સંભળાવું છું.

માયાવી—હું તમારી સાથે વાત કરતો નથી. હું રાજસાહેબને પૂછું છું. તમે વચમાં ન બોલો.

બુદ્ધિ—શું કહ્યું? વચમાં ન બોલો? યાદ રાખજો કે હવે મહારાજ મારી સંમતિ વિના કશું પણ કરનાર નથી.

સરસ—હા, હું મારી કન્યા તમને નથી જ આપનાર !
(માયાવી તાલી બળવે છે. સિપાઇઓ આવી રાજ-રાણીને ઘેરી લે છે.)

માયાવી—અસ; આજથી તમે બન્ને અમારાં કેદી છો.

સરસ—એમ ?

(મૂર્છિત થઇ ઢળી પડે છે. બુદ્ધિ પકડી લે છે.)

જાલીમ જલ્લાદ

અંક ત્રીજો : પ્રવેશ ૧ લો

સ્થાન : રાજકન્યાનો મહેલ

સમય : રાત્રિ

(લક્ષ્મી, વિદ્યા અને કલા)

કલા—અહોતો, દુઃખથી ગભરાઈ જવામાં કશો લાભ નથી!
સમય મહા જટિલ છે. કહ્યું છે કે—

સમય સમય બળવાન હૈ, નહિ પુરુષ બલવાન;
કાળે અર્જુન જીતિએ, એહિ ધનુષ એહિ બાન!

લક્ષ્મી—સખી, દુઃખનો સવાલ નથી. દુઃખ કેમ ન થાય?
અમારું દુઃખ અમને સાલે છે એમ નથી, હાય! આજ કલેજમાં એ
વેદના થઈ રહી છે કે અમારા જ માટે આજે માતપિતા દુર્ગતિ
પામ્યાં છે!

વિદ્યા—સૃષ્ટિમાં આવી કૃતધ્નતા! પોતાના જ માણસે શત્રુને
સહાય કરી અને અમને આ સ્થિતિએ પહોંચાડ્યાં! જોતજોતામાં તો
સર્વ નાશ થઈ ગયો. રાજ્ય બ્રષ્ટ થઈ ગયું. સ્વતંત્રતા સીધાવી
ગઈ...હાય!

કલા—જેવું બિબ્બમાં હશે તેવું જ થઈ રહેશે. હવે એની

ચિન્તા કરવી બ્યર્થ છે. હવે કેવી રીતે ચાલવું તેનો જ વિચાર ધડી રાખો એટલે બસ.

વિદ્યા—ના, ના; અમે કદાપિ પણ એ દુષ્ટના વિચારોને સહમત થનાર નથી જ તે નથી. ભલે સર્વસ્વ જાય, પણ આ દેહમાં આત્મા છે, ત્યાં લગી એ કશું બની શકનાર નથી.

કલા—એટલે શું હું તમને સહમત થવાની સંમતિ આપીશ, એમ માનો છો? કદી નહિ. એ શબ્દો મારા મ્હોમાંથી નીકળશે તે પૂર્વે હું મારું મ્હોત ઇચ્છીશ.

વિદ્યા—ક્ષમા કરો. દુઃખમાં ચિત્ત સ્થિર નથી રહી શકતું. કહો, ત્યારે આપ શું કહો છો?

કલા—એકજ વાત જણાવવાની કે વપદ્ વખતે પોતાનું સંરક્ષણ કેવી રીતે કરવું તેનો વિચાર કરો.

લક્ષ્મી—અમે અસહાય અજ્ઞાઓ શું કરી શકીએ એમ છીએ? પણ એટલું તો અવશ્ય અમે કહી શકીએ છીએ કે શરીર ભલે રહે-રહે થાય, પણ અમારા ધર્મને જરા પણ કલંક નહિ જ લાગવા દઇએ!

કલા—ભગવાન તમારું રક્ષણ કરે! ખડેનો, હજી મારે બહુ કામ છે એટલે હું હાલ માટે રજા લઉં છું! (પ્રસ્થાન)

લક્ષ્મી—રે પ્રભુ! અમારી શી વલે થશે! ભગવાન! તું ક્યાં છૂપાયો છે?

વિદ્યા—ખડેન! ચિન્તા ન કરો! ભગવાન સદા આપણી સાથે જ છે!

હૃદયવર, જીવન પ્રાણાધાર!

વન, ઉપવન, સર, સાગર, જળ સ્થળ, નમ્રમંડળ, શશિછાપ :

સુરસરિતા, કાલિન્દીધારા, ન્યાં જોડે ત્યાં આપ :

જગપાવન લીલા નહિ પાર!

સૂર્યશશિ તારલિયા આધાર!

ગિરિ-ગફ્ફર કે નિર્જન જંગલ, સમીર શીળો સુસવાય :
 માનસમન્દિર, હૃદયભવન હો; રામ રામ ઇશ રાખ્ય :
 પ્રભો છો દૂર અદૂર વસનાર ;
 જગતવાડી માલી સુખસાર .

ચર અચર કે જડચેતન હો, અણ્ણ પરમાણ્ણ વાસ :
 મંજુલ કોકિલ પંચકસ્વરમાં કે ગોરીને રાસ :
 વસો હો સ્થળ સ્થળ જગદાધાર ;
 પ્રેમમય જમલીલા અવતાર .

જીવનધન કે સર્વસ્વ એ, કહો કહો દિલ ચાલ્ય :
 ત્રિલોકથી એ ન્યારો તારો, ચહો ચહો દુઃખ જાય :
 ભકતજન સકળ તારણુદાર ;
 ભીડભંજન સ્નેહી દિલદાર .

તુંહિ તુંહિ જ્યાં તંખૂરાએ તાર ઝઝણુતા સૂર :
 તનતમ્ખૂરના તાર ઝઝણુતા તુંહિ તુંહિ ભરપૂર :
 ઝઝણુને ઇશવાહક એ તાર !
 નાથ, એ એકજ જગદાધાર !

લક્ષ્મી—અહેન, મારી જમણી આંખ ફરકે છે.

વિદ્યા—ગભરાઓ નહિ, હું તમારી પાસે જ છું.

લક્ષ્મી—હવે શું થશે ?

વિદ્યા—કશું પણ થનાર નથી. (માયાવીનો પ્રવેશ.)

માયાવી—મેહિસ્તની ફરો !

લક્ષ્મી—(ગભરાઇ) અહેન, ખચાવો !

વિદ્યા—(ક્રોધથી) રે, તમે કાણુ છો ? આ સમયે-રાત્રિને
 સમયે આવવાનું શું પ્રયોજન ?

માયાવી—હું મહાજ્વતનો બિખારી છું. બિખવાને માટે આવ્યો

હું. કસમ ખાધને કહું છું કે તમને બંનેને મારા દિલમાં બિછાવી તમારી જ સદા પૂજા કરીશ.

વિદ્યા—ખબરદાર ! આ પવિત્ર મુખથી એવી વાત બોલ્યા તો ? ધ્યાન રાખશો કે વધુ લખ્ખન છપ્પન કરશો તો પ્રલય દગશો. તમે અમારા માતપિતાના શત્રુ પ્રેમની લિલ્લા માગવા આવ્યા છો ? ધિક્કાર છે.

માયાવી—તમારા રૂપને હું આશ્ચક છું. તમારી સૌન્દર્ય—મદીરા પી હું મસ્ત બની જઈશ ! ઓ સૌન્દર્યનાગિણી ! મને રગેરગ તમારું વિષ વ્યાપી ગયું છે ! રે, હું તમારી સૌન્દર્યજ્યોતિ આગળ આંધળો બની ગયો છું ! તમારા પિતાને કે માતાને કેદી કરવાનું પણ આટલું જ કારણ છે. તમે મારા પ્રેમને સ્વીકારો એટલે તેમને હું છોડી દેવા તૈયારજ છું. હું સાચું જ કહું છું કે હું તમને મારા જનનથી પણ વધારે ચાહું છું. મારું સર્વસ્વ પણ એ ખાતર કુરબાન છે !

વિદ્યા—દુરાચારી મનુષ્ય ! પ્રેમને કલંકિત ન કરો. પ્રતીકાર ચાહનાર સ્વાર્થી, પ્રેમી બની સાહસ ન સ્વીકારો. જાઓ, કોઈ વિષયની દુર્ગન્ધિવાળી ગટરમાં પડી જાઓ—આથડી આવો.

માયાવી—દિલવર, મારા પર પ્યાર કરો. હું મહોબતનો બ્રૂખ્યો છું—પ્યારી છું. મને વધુવાર ન તરસાવો. તમારાથી જ મારા પાસા પોખાર છે.

લક્ષ્મી—પાખંડી, ઢોંગ કરવાનું છોડી દો. તમારી આ જાળમાં કોઈપણ ફસાશે નહિ. મારે બસ કરો અને ચાલ્યા જાઓ.

માયાવી—રહમ કરો, મારા પાસા પોખાર કરો.

લક્ષ્મી—નીચ, પાગલ ! અમે તારા સ્વભાવથી ખબરદાર છીએ. તું તારી નીચ આશ છોડી દે. તું અમારાં માતપિતાને છોડવાની મીઠી મીઠી વાતો કરે, એથી અમે ફસાઈ જઈશું નહિ અને વિશેષ પણ સમજાવી દઈએ કે અમે કારાગારથી પણ ગંધીતાં નથી.

માયાવી—[લક્ષ્મીનો હાથ પકડી] દિવારામ !

(લક્ષ્મી મંચિત થાય છે.)

માયાવી—(વિદ્યાને) દિસવર, તારા પર પણ મારી તાપીયત કરે છે. હું તારા પર આકરિન છું. અમ, એક જ વાર ગતે—

વિદ્યા—ખરદાર, દુરથી વાત કરો.

માયાવી—આમ કંઈ હું ડરનાર નથી. હું તને ગળે લગાડ્યો વિના રહેનાર જ નથી. (પકડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. વિદ્યા અહીં તહીં નહાસે છે. છેવટે માયાવી પકડી લે છે.)

માયાવી—ગમરાય છે કેમ ? હું તને ખાઈતો નથી જતો ને ?

વિદ્યા—છોડી દે.

માયાવી—છોડી દઉં ? પ્યારી, તને છોડી દઉં ? મળેલો માલ કાણુ છોડી દે એમ છે ? મારા પાસા આ જ રસ્તે પોચાર છે.

વિદ્યા—જુઓ, અત્યાચાર કરવાનું જવા દો, પરમાત્માથી ડરો.

માયાવી—ઝગડો જવા દો. મારી સાથે પ્યાર કરશો કે ?

વિદ્યા—કદિ નહિ.

માયાવી—એવું કહો મા. (અજ્ઞાતકાર કરવા ચાહે છે.)

વિદ્યા—(દુઃખિત થઈ) હાય : શું આજે જગતમાં અખળાની લાજ રાખનાર કોઈ નથી ? (નેપથ્યમાં) અમે છીએ—અમે છીએ : (કંઠા, કૌશલ અને વ્યાપારનો પ્રવેશ)

વ્યાપાર—(માયાવીને લાત મારી) પાપી ! આટલો અન્યાય ! અખલા પર અત્યાચાર ! શું જાણતા નથી હજી વ્યાપાર જીવિત છે ?

લક્ષ્મી—[ચૈતન્ય પામી] કંઠા, અમારું સંરક્ષણ કરો.

માયાવી—(ક્રોધમાં) જુઓ વ્યાપાર, કંઠા કૌશલ ! વચમાં આવવાનું માંડી વાળો. છતાં નહિ માનો તો જીન્દગીથી વેળાસર પરવારી જવું પડશે. જસ, એમાં તમારું લલું નથી. માટે જાઓ, આ વખતે ચાલ્યા જાઓ.

કત્તા--અમને અમારી જીંદગીનો જરાય મોહ નથી.

માયાવી--શું તમે નહિ જ માનો ?

સર્વ--કદિ નહિ.

માયાવી--(તાલી બાજવે છે એટલે સિપાઇ આવે છે.) આ ત્રણેને ગિરફતાર કરો. [સિપાઇ ત્રણેને પકડી લે છે.]

માયાવી--કહો, હવે તમારાથી કશું થઇ શકે એમ છે ? (સિપાઇઓને) એમને જેલખાનામાં લઇ જાઓ. (સિપાઇ ત્રણેને લઇ જાય છે.)

માયાવી--જુઓ, હજી પણ કહું છું કે તમે મારી વાત માની લો, તેમાં જ તમારી લજા છે. મારી રીતે સમજી વિચારી લો ; હું તમને સમય આપુ છું. [પ્રસ્થાન]

પ્રવેશ ૨ બે

સ્થાન : કારાગાર

સમય : રાત્રિ

(રોગશય્યા પર કલા પડી છે અને આસપાસ કૌશલ અને વ્યાપાર બેઠાં છે.)

કલા—હે પ્રભો !

કૌશલ—પ્યારી, નિરાશ થવું ઠીક નથી.

કલા—જ્ઞાલા, હવે આશા છોડી દો. હવે હું નહિ ખચી શકું. મારી કેટલી ઘડી ગણાઈ રહી છે એ સ્પષ્ટ છે. રોમ રોમ ભર સ્થન્યતા વ્યાપી ગઈ છે.

વ્યાપાર—બહેન, તું સારી થશેજ; મને આશા છે.

કલા—હું સારી થઈ શકીશ ? ભાઈ, વૃથા આશા ફીદ આપો છો ?

કૌશલ—જ્ઞાલી, મારો આત્મા બોલી ઉઠે છે કે તું અવશ્ય સારી થશે.

કલા—હા, હું કોઈપણ રીતે સારી થઈશ; મારા મરણ પશ્ચાદ્ હું આ પીડાથી મુક્ત થઈશ, પણ નાથ, આપ મારી ચિન્તા કરી વૃથા કષ્ટ ભોગવો છો. જે જગતમાં જન્મે છે તે અવશ્યમેવ મરવાના જ. પણ એટલું મને ખટકે છે કે મારો જીવનદીપક કારાગારના અંધકારમાં લીન થશે, અરે, આ ખૂરી હાલતમાં નાથ અને ભાઈને જો દેઈ જઈશ. પ્રભો ! જગદીશ !

વ્યાપાર—બહેન, ચિન્તા વ્યર્થ છે. શ્રી ગુરુદેવનું ધ્યાન ધરો.

કૌશલ—ગુરુદેવ ! ગુરુદેવ ! અમારી ખબર થ્યો. ગુરુદેવ તો અમને નીચ માની ભૂલી ગયા છે.

કલા—નાથ, એવું બોલો મા. ગુરુદેવનો મને અત્યાર લગી પણુ ભરૂંસો છે. ગુરુદેવ દયાના સાગર છે.

વ્યાપાર—ગુરુદેવ...ગુરુદેવ...ગુરુદેવ!

(જ્ઞાનાનન્દનો પ્રવેશ. ત્રણે પ્રણામ કરે છે.)

કૌશલ—ગુરુદેવ, અમારું રક્ષણ કરો.

જ્ઞાનાનન્દ—ઘૈર્ય ધરો. માતા સર્વનું રક્ષણ કરશે.

કલા—પ્રભો, અમારી આ દશા ?

જ્ઞાનાનન્દ—આ અહંકારનો દંડ છે, પણુ હવે એ અવધિ પૂરી થનાર છે. સર્વ સાડું જ થશે.

કૌશલ—નાથ, કલાની તો અવદશા છે, છતાં હજી આપ આશા આપો છો ?

જ્ઞાનાનન્દ—હા, હું અસત્ય નથી કહેતો. જુઓ, કલા અને કૌશલ, તમને ખન્તેનં ખાનપાનમાં એક પ્રકારનું ધીમું વિષ આપવામાં આવે છે. એથી પ્રતિદિન ક્ષીણ થતા જાઓ છો. હવે હું તમને આ ઔષધિ આપું છું (આપે છે,) એનું સેવન કરવાથી અધું વિષ ઉતરી જશે અને ભવિષ્યમાં ગમે તેવા ઝેરની પણ અસર નહિ થાય, ધીરે ધીરે તમે શરીરે પુષ્ટ થતા જશો.

વ્યાપાર—એમને જ વિષ આપવામાં આવ્યું અને મને કાં નહિ આપવામાં આવ્યું ?

જ્ઞાનાનન્દ—તમારી સહાયથી તેમને લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિની આશા છે, તેથી જ ઝેર નથી આપવામાં આવ્યું.

કલા—પ્રભો ! અમારી મુક્તિ ક્યારે થશે ?

જ્ઞાનાનન્દ—નિશ્ચિત સમય ન આપી શકાય. તમારો ઉદ્ધાર થોડા જ સમયમાં થશે !

કલા—આપ આ કપટીથી અમને કેવી રીતે છોડાવી શકશો ? આપ એકલા અને નિઃશસ્ત્ર છો અને તેની પાસે અસંખ્ય સેના છે, વળી એવી પણુ આશા નથી કે આપ સીધી રીતે અમને છોડાવી શકો.

જ્ઞાનાનન્દ—ચિંતા કરવાને કશું કારણ નથી. હું એકલો નથી
પણ મને સહાયક માતા છે. મારી પાસે ક્ષમાનું દુર્જય શસ્ત્ર છે અને
આત્મિક બલ છે. (જ્ઞાનાનન્દનું પ્રસ્થાન)

વ્યાપાર—ગયા, હવે દુઃખના દેવસો ગયા! અહેન! હવે તમે
જરૂર અદ્ય સમયમાં સારાં જ થશો.

કલા—સંસારની વિચિત્ર ગતિ છે. મને તો અચવાની કરીપણ
આશા નહોતી!

કૌશલ—ગુરુદેવની કૃપાથી બહુ જ શાન્તિ મળી ગઇ.

કલા—હવે સદેહ કરવાને કશું કારણ નથી.

(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ ૩ જો

સ્થાન : બજાર

સમય : સાયંકાળ

(ચાર નગરવાસીઓ ખાદીના લેખાસમાં આવે છે.)

૧—ઠીક, અમને જણાવો કે શું શું બંધ થઈ ગયું ?

૨—જ્યાન બંધ અને કલમ બંધ.

૩—પછી ?

૨—વાંચવું લખવું બંધ.

૩—તો પછી ભાઈ કાગળપત્રનો વહેવાર કેમ થઈ શકશે ?

૨—વાહ ભાઈ વાહ, બહુ સમજી ગયા ?

૩—તો ?

૨—પોતાના કલ્યાણની વાત ભણી ન શકે તો પછી લખી શકે કેવી રીતે ?

૩—ઠીક, સમજ્યો !

૧—પછી ખીજું શું શું બંધ થઈ ગયું ?

૨—વાત કરવી બંધ, જોવું બંધ અને સાંભળવું એ બંધ !

૧—વાહ ! જીભ પણ કાપી નાંખજો ! આંખો ફેાડી નાંખજો અને કાનમાં ડાટા ઘાલજો ડાટા !

૩—મહા ગજબ થયો દહેવાય !

૪—અરે ! આ વાત તે મનાય જ કેમ ?

૨—માનો ન માનો પણ એવું થઈ ચૂક્યું છે !

૪—તો વાત શી રીતે કરી શકા છે ?

૨—જેમ અમિ ઉપર ધરેલા કળશનું મ્હેં બંધ હોવા છતાં ચીંચી કર્યા વિના રહેતું નથી તેમ.

૧—અરે, યાર! આ તો મહામુશ્કેલીના દિન આવી ગયા કહેવાય !

૩—બધી રીતે નિરાધાર બનાવી મુક્યા !

૨—હજી પણ મળતી વાત અધૂરી જ રહે છે.

૬—શી ?

૨—કર !

૪—શું કરે ?

૨—અરે કરે શું ? કરરરર.....

૬—કેમ દાંત કચકચાવો છો ? શી એવી ખરાબ વાત આવી ગઇ છે ?

૧—અરે, મારા મહેરબાન ! એને જુઓ તો ખરા કે થઇ ગયું શું ?

૨—ભાઈ, હું તમને કર-વેરો-ટેક્ષની વાત કરે છું; સમજ્યા ?

૬—ઠીક તમે કરતી વાત કરો છો ?

૪—હાં યાર, આ કરે તો આપણને પાયમાલ કરી મુક્યા છે !

૩—શું કહો છો ?

૨—જુઓ, આવવા પર કર, જવા પર કર, કુકડાં પર કર, માટી પર કર ! ગાય પર પણ કર...

૩—ત્યારે તો આગળ બળદ પર કર, ઘોડા પર કર, કુતરાં પર કર, બિલાડી પર કર, બેંસ પર કર ! હવા પર કર ! પાણી પર કર !

૪—ઈંધણ પર કર !

૬—ઓહો ! આ કરતી પરંપરા ક્યાં લગી ચાલશે ? તો તો આ કર એટલે કેર !

૩—પણ હવે એમાં આપણું કંઈ ચાલે એમ છે ?

૪—જરા ય નહિ. જીવતા તે મૂવા બરાબર !

૫—આ તો કુતરો ન રહ્યો ધોળીના વાટનો કે ન રહ્યો વાટનો.

૬—બસ, હવે જેમ કુંભાર ગધેડાને મરજી શાવે તેમ લાઇ જાય અથવા મદારી જેમ વાંદરાને નચાવે તેમ નાચો, કુદો, રે ! વાંદરાઓ નાચો ! સારી રીતે નાચી શો !

(સર્વ જાય છે. પડદો ઉપડે છે.)

પ્રવેશ ૪ થો

(માયાવી, લક્ષ્મી અને વિદ્યા)

માયાવી—અસ. તારે મારી સાથે લગ્ન કરવું પડશે ! તું આના-કાની શાથી કરે છે, તે જ મારાથી નથી સમજાતું. શું હું ખૂબસૂરત યાર અને શોખીન જવાન નથી ?

વિદ્યા—એક વખત કહી દીધું ! તું ભલે કામદેવ હોય, પણ હું તને કદિ ચાહનાર નથી એટલે તું તારી નીચ વાસના જતી જ કર !

માયાવી—છટ્ટ ! તું ઓરત નથી ? શું તને એશઆરામની ઇચ્છા થતી જ નથી ? શું તું આ કિમ્મતી ખિલતી જુવાનીને ફોગટ ખરખાદ કરવા રાજી છે ?

વિદ્યા—હી છું તેથી શું ? પણ હું એવી સ્ત્રી નથી કે જીવનની કશી કિમ્મત ન સમજતી હોઉં. હું આદર્શને, ધર્મને, નીતિને ખરાખર સમજી ચૂસ્તપણે તેને વળગી રહેનારી એક સ્ત્રી છું. જન્મ લીધો છે ત્યારથી એ પવિત્ર મંત્રનાં જાપ જપું છું. હા, હું તને ચાહીશ. તું મારો ભાઈ છે !

માયાવી—આ કેવો આડંબર ! આ કેવો વિરોધાભાસ ? નીતિ ? ધર્મ ? આદર્શ ? અરે આ તો ટાઢા પહેરનાં ગપ્પાં છે, એ તને ખબર છે ખરી ?

લક્ષ્મી—અકવાદ મૂક ! અમે તારા જેવા પર, ચંડાળ, થૂંકવા જે નવરાં નથી !

માયાવી—(ક્રોધમાં) કમ્પાન્ટ છોકરી ! તારી આટલી મજાલ ? તો ફીક, સાંબળ હું તારી કેટલી ખરાબ હાલત કરી શકું છું તે ? પહેલાં તો આ તારા દાગીના અને કપડાં ઉતારાવી દઇ કાગળનો પોષાક વગેરે પહેરાવીશ અને છતાંય તું નહિ માનશે તો તારા શરીરના

રાધ રાધ જેવડા દુકડા કરી કરાવી કુતરાને ફેંકીશ કે પેકેટમાં નાંખી નજરાણાં મોકલાવીશ, સમજી ? ઠીક, જો હું તારી કેવી હાલત કહું છું તે ! (વિદ્યાને) બોલ વિદ્યા, તું શું કહે છે ?

વિદ્યા—તે જે કહે છે, તેજ મારો પણ આખરી જવાબ છે !

માયાવી—જમાદાર ! (જમાદાર અને સિપાઇઓનો પ્રવેશ)

માયાવી—આ બંનેને ગિરફતાર કરો અને તેમને લઇ જઇ અલગ અલગ કોટડીમાં પૂરી રાખો ! ખબરદાર ! એ એકખીજને મલે નહિ ! (સફતી, અને વિદ્યાને લઇ જમાદાર અને સિપાઇઓનું પ્રસ્થાન) (નોકર આવે છે,)

નોકર—હજૂર, એક સાધુ આવ્યા છે, આપને મલવા માગે છે.

માયાવી—મોકલો ! (જ્ઞાનાનન્દનો પ્રવેશ.)

માયાવી—કેમ ? શું માગો છો ? તમારું નામ શું ?

જ્ઞાનાનન્દ—મારું નામ જ્ઞાનાનન્દ છે.

માયાવી—થોડા પૈસા જોઇએ છે ?

જ્ઞાનાનન્દ—નહિ.

માયાવી—તો ?

જ્ઞાનાનન્દ—હું તમને બે વાત કહેવા અને સમજાવવા આવ્યો છું.

માયાવી—(હસતાં) શું સમજાવવા માગો છો ?

જ્ઞાનાનન્દ—એજ કે તમે વર્તમાન શાસક છો. તેટલા માટે તમારો ધર્મ એ છે કે ધર્માનુસાર વર્તન રાખવું એજ લાભપ્રદ છે અને સુખદ છે, તેમ જ કલ્યાણ અર્થે જ તમારે સદા તત્પર રહેવું જોઇએ. આ રાજ્યકર્તાના ધર્મ કલ્યા.

માયાવી—તમે અમને બોધ આપનાર કાણ છો ?

જ્ઞાનાનન્દ—હું એક યોગી છું; મારા આગળ રાજા, પ્રજા, ધનવાન અને નિર્ધન, અમીર અને રકીર, રંક અને રાય સર્વ સમાન છે. એટલા માટે તમને કહું છું કે ન્યાયયુક્ત શાસન કરો !

માયાવી—એમકે ? બહુ સારી વાત કરી જાણો છો ? તમે કોઈ બુદ્ધિશાળી અને સમજદાર સાધુ લાગો છો ! કીક ત્યારે, તમે એક વાત સ્વીકારશો ? હું હકૂમત ચલાવું, તેમાં મને તમારી સહાય જોઈએ છે, સમજ્યા ને ? હું તમને એક સરસ ખિતાબ બક્ષીશ.

જ્ઞાનાનન્દ—ચરાખર છે. હું તમને સહાય કરું. ખિતાબની કશી જરૂર નથી. મને તેની જરા ચે પરવા નથી.

માયાવી—બહુ તાજ્જબીની વાત ! ખિતાબ તમારે નથી જોઈતો ? અત્યારણગી તો આ ખિતાબો મેલવવા માટે કેટલાય લોકો અમારી પાસે આગે કુતરાની જેમ વર્તન ચલાવી ગયા છે. અરે, તેમની દોષત, ઇજ્જત અને સર્વસ્વ અમારે ચરણે ધર્યાં છે ને ?

જ્ઞાનાનન્દ—હોય-સંભવ છે ખરો ! જેને તેની જરૂર હશે, તેમણે તેમ કયું હશે, પણ મને તો એથી એક રાત્રી બદામ સરખો પણ લાભ જણાતો નથી !

માયાવી—વાહ ! લાભ છે જ નહિ ! એથી ખૂબ ઇજ્જત વધે છે !

જ્ઞાનાનન્દ—પણ હું એવી નિરર્થક ઇજ્જતને રાખી શું કરું ? ચાટું ?

માયાવી—ત્યારે તમારી મરજી હોય તો તમને સારું પેન્શન આપું ?

જ્ઞાનાનન્દ—નહિ, હું મારા ભાઈઓનાં રક્તપાન કરવા કરતાં બૂખે મરી જવું સારું સમજું છું.

નિજ બાન્ધવોના લોહીની નીકા વહેતી આદરી,

રાજ બન્યા કે ના બન્યા ધિક્કાર એવી ચાકરી;

મહેલો રચાવ્યા દીનને કચરી થયા તો શેક શું ?

ધિક્કાર છે એ જીવન જીવોનાં રાક્ષસી બસ માનશું !

માયાવી—તો તમે શ્રી કહો : તમારી શી ઇચ્છા છે ?

જ્ઞાનાનન્દ—જો તમે મારી સહાય અને કલ્યાણ ઇચ્છતા હો, તો બધા રાજકુટુંબોને છોડી દો અને સ્વેચ્છાચાર છોડી દઈ સર્વની સંમતિથી કામ કરો ! વિગ્નતીય ધર્મને અંદર અંદર લગાવી, ઉદ્ધત

અને ઉચ્છ્રંખલ જાતિને પક્ષપાતથી વધારે કૂઠાવી આજે જે તમે એક-સંખી તોડી છે, તેને સાધવાને માટે તમે તમારા હૃદયથી સહમત બનો !

માયાવી—તમારી બે બાબત છે. એક એકે જે જ્ઞાન્તિનો ભંગ કરે છે તેમને દિક્ષા ન કરવામાં આવે. આથી પરિણામ શું આવશે, એ વિચારવું ઘટે. બીજી બાબત તમે સૂચવો છો કે બધાને પૂછી કામ કરો. બધાને પૂછી કામ લેવા જમ્મએ છીએ, તો વિખવાદ અને કુસંપને લીધે કામનો બીજકુલ આરંભ જ નથી થઈ શકતો. એક પૂર્વમાં જાય તો અન્ય પશ્ચિમ દિક્ષામાં દોડે અને સાથે સાથે એમનામાં એટલી વિચારશક્તિ જ નથી. લાયકાત મહે એટલી માગણી થાય તો પછી મને બીજો શો વાંધો હોય ? આ સ્થિતિને લઈ એટલે તેમનો સહકાર નહીં હોવાને લીધે તેઓ સલાહ આપી જ ક્યાંથી શકે ? તમને હું વિનંતિ કરું છું કે તમારા જેવા સાધુચરિત પુરુષોએ શા માટે અગડામાં નિરર્થક પડવું જોઈએ ? માફ કરજો. મને તો આ હિસાબે તમે ઢોંગી જ લાગો છો !

જ્ઞાનાનન્દ—ખર, જે છું તે હું છું ! પણ જે આંખે અન્યાય સ્પષ્ટ દેખાવા છતાં કંઈ પણ ન બોલાય તો પછી એ સાધુ જ નથી રહેતો.

માયાવી—ખર, હવે એ વાતને જવા દો !

જ્ઞાનાનન્દ—જવા દઉં ? ભવિષ્યમાં તમારે માટે ભારી થઈ પડશે

માયાવી—શું થશે ? ભારી થશે ? વર્તમાન પ્રજામાં શા માલ છે ? તેઓ તદ્દન બેવકૂફ, જંગલી, અને ડરપોક છે તે અમારું કશું પણ કરી શકનાર નથી; અને એથી જ અમારા પાસા પોત્તાર છે !

જ્ઞાનાનન્દ—ના, એમ ના ધારશો ! તમારી એમાં જગજગત થાય છે ! તે વિશ્વાસથી તમારી કપટખગમાં શસાષ્ટ ગયા છે. એટલા માટે તમે તેને મૂર્ખ અને જંગલી સમજો છો. તેઓ અત્યાર લગી ચૂપકાદીથી અત્યાચારને સહી રહ્યા છે એટલા માટે તમે તેને

ડરપોક કહેા છો. તેઓ ભિન્ન ભિન્ન ધર્મના અનુગામી છે એથી જ તમે તેમને ફર્જ માનો છો. પણ એ તમારો સદંતર ભ્રમ છે. એ તમારા શસ્ત્રોથી નથી ડરનાર ! પણ સરલતા, સહનશીલતા અને સ્વધર્મપરાયણતા તેમનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. હવે તેમને તમારી કૂટનીતિશૂતા ધીરે ધીરે માલૂમ પડી ગઇ છે. એટલા માટે જ કહું છું કે સ્વેચ્છાચાર કરવો જવા દો.

માયાવી—આ સર્વ અનાવડી વાતોને હું ન સમજું એવો બાળક નથી. તમે હજી મને બરાબર પીછાનતા નથી. હવે, હું તમારી સાથે વધારે વખત વાતચીત કરવા માગતો જ નથી.

જ્ઞાનાનન્દ—છતાં, હું તમને જતાં જતાં ચેતવી જઈં છું કે ભવિષ્યમાં જો સ્વેચ્છાચાર કરવો નહિ છોડો તો તમારું કલ્યાણ નથી એમ નક્કી માનજો !
(પ્રસ્થાન)

માયાવી—અહાહા ! આ રવાયથી કેમ હું બંદી જઈશ ? નહિ. મારા પાસા પોઆર છે...

(પડદો પડે છે.)

પ્રવેશ પાંચમે

સ્થાન : બજાર

સમય : સાયંકાળ

(કેટલાક મીનાક્ષી અને મદિરાક્ષીને પજવતા પ્રવેશે છે.)

મારો ! કાપો ! એ કમ્પજીતને છૂંદો : એણે જ આપણી કમ-
બજીતી કરી છે !

મીનાક્ષી--જાઉં છું, હું મારે રસ્તે જાઉં છું : કૃપયા હવે
અમને પજવો નહિ !

મદિરા--તમે અમારો તિરસ્કાર કરો છો ને ? યાદ રાખજો કે
એક દિવસ અમારી સેવા ચાકરી ઉઠાવતા હતા ! વિચાર કરો કે
અમારા સિવાય કોઇને ચાલ્યું નથી અને ચાલશે નહિ ! ઠીક, અમે
તો અત્યારે આ ચાલ્યાં !

બુધા--ખસ કર; ચાલી જા, વધારે જવારો ના કર !
મારો ! મારો !

[જ્ઞાનાનન્દ અને ચારપાંચ નગરવાસીઓનો ખાદીના લેખાશમાં પ્રવેશ]

સુણાવો અમને વારંવાર, પ્રભો ! સદ્વિદ્યાનો ઝંકાર !

મનમન્દિરનાં દ્વાર ખુલાવો, રોમ રોમ બર હરદમ રાખો;

એવી સુણું સીતાર !

કુટિલ કામના બૂઝવી અમારી, સ્વાર્થરહિત દો બુદ્ધિ સારી;

લોપ થાય બ્યભિચાર;

સમાજમાં શક્તિ ફેલાયે, પ્રેમધટા ઉરપર ખૂંચા જાયે;

મળે તારથી તાર !

મીનાક્ષી અને મદિરાક્ષી } સ્વામીજી, અમને આ લોકોના ત્રાસથી
—ખચાવો ! આ લોકો અમારો કેમ ફડો
છોડતા નથી ? અમને ત્રાસ આપે છે !

જ્ઞાનાનન્દ--સર્વ તરફ સમાન પ્રીતિદષ્ટિ રાખી વર્તન કરવું જોઈએ, એ સૂત્રને તમે ચૂક્યા ! ગમે તે ધર્મનો હોય, ગમે તેનો અનુયાયી હોય; પરંતુ એ આપણો ભાઈ છે ! બહેનો ! તમે તમારે માર્ગે જઈ શકો છો ! ભાઈઓ ! તમે તેમને જવાને માટે માર્ગ કરી આપો ! (મીનાક્ષી અને મદિરાક્ષી જાય છે. જ્ઞાનાનન્દ એક જણને પકડવા ચાહે છે.) તમે આમ આવો !

૧--મહારાજ, હું ચમાર છું. મને અડશે મા !

જ્ઞાનાનન્દ--(હાથ પકડી) રામ ! રામ ! તમે કેવી વાત કરો છો ? શું તમે મનુષ્ય નથી ? જેવા અમે મનુષ્ય છીએ તેવા તમે છો; તો પછી આ બેદભાવ શાને ?

૨--મહારાજ, હું એને મારી કાંધ પર બેસાડું ! જેથી મારી ધૂણાનું પ્રાયશ્ચિત થઈ જાય !

૩--મહારાજ, આપના ઉપદેશથી મારું હૃદય આજ વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં ખીલી ઉઠ્યું છે ! અમે ભાઈ ભાઈ હોવા છતાં અંદર અંદર ધૂણા કરતા હતા અને શત્રુતા રાખતા હતા. જેનો તિરસ્કાર કરવા માટે શાસ્ત્રમાં વચન નથી અને નરસિંહ મહેતા જેવાયે ઉભરાતા ભકત-હૃદયે તેમને ત્યાં જઈ ભજન કર્યું : આટઆટલું જાણવા છતાં અમે જાણ્યું નહિ--અમે સમજ્યા નહિ. આજે એ યધી મુખાંમી પર પેટભરીને હસવું આવે છે. અમે એ અસ્પૃશ્યગતિ કરતાં ય કર્યું ધણા હીન હોઈએ, છતાં તેના તિરસ્કાર કરવા અને 'અમે મોટા છીએ' એવા આડંબર નીચે અમે અન્યાય અને અત્યાચાર કરેલ છે એ કેમ ભુલાય ? પ્રભો, જેને એકજ માળાપે સજ્યાં, તે પ્રભુની સૃષ્ટિમાં અમે ત્રાસજનક વર્તણૂં કર્યો છે. ધન્ય છે મહાત્મન, આપે અમારા હૃદયને પ્રેમના સ્વરમાં મેળવી દીધું એ આજે ધન્યભાગ્ય સમજું છું.

૪—નાથ ! આ શું ઓછું લાગ્ય છે ? એમણે અમારે માટે સ્વાર્થનું બલિદાન કર્યું છે !

જ્ઞાનાનન્દ—ભાઈઓ ! સ્વાર્થને છોડી સ્વતંત્રતાની પ્રાપ્તિ પાછળ પડે અને પ્રેમમંત્રનો અભ્યાસ કરો, કારણ કે જ્યાં લગી તમે સ્વતંત્ર ન થાઓ ત્યાં લગી તમારાં ધર્મ કર્મ કંઈ પણ કામનાં નથી. મનુષ્યને પહેલો ધર્મ સ્વતંત્રતા છે.

(જમ છે.)

પ્રવેશ છ ફો

સ્થળ : ન્યાયાલય

સમય : અધોર

(માયાવી અને મનમોહન)

માયાવી—શું કહ્યું ? કામ કરનાર માણસો ઘટતા જ જાય છે. જેમકે આજે ચપરાશીમાંવી કોષપણુ મોકરી પર હાજર નથી; આ શું એનું પરિણામ છે ?

મનમોહન—હા જી; ધીરે ધીરે માણસો ઘટતા જ જાય છે. આજનું પરિણામ એ એમના મંથનનું જ પરિણામ છે. બાકી આપે સૂચવેલી બધી મધ્યક્ષાણ પાયરેલી તેમાં કોષ ફસાતું જ નથી !

માયાવી—ઝડુ અજ્ઞયજ વાત ! મારી માયામાં કોષ ન ફસાય એ જાણી મને નવાઈ લાગે છે !

મનમોહન—કાલે સાંજે રસ્તામાં લોકોએ મદિરાક્ષી અને મીનાક્ષી પર પણુ આક્રમણ કર્યું હતું !

માયાવી—ઠીક, હવે હું બરાબર સમજી શક્યો છું. એ બદમાસી પેલા સાધુડાની જ છે. તમે એને સમજાવવાની બરાબર કોશીશ કરી હતીને ? પેલી ગોળ-ગોળ પરિષદનો પણુ ઇન્કાર કર્યો એમ ?

મનમોહન—જી હા ! પણુ જાણે એ તો કશું સાંભળતો જ નથી. જણાવે છે કે અમે તો સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યને ઇચ્છનારા તે સ્વાતંત્ર્યને ન વરીએ ત્યાં લગી તમારી બધી કોશીશ નિષ્ફળ જશે ! અમારે અમારું રાજ્યતંત્ર અમારાથી જ નભાવવું છે—અમારે પરદેશીની જરાય પરવા નથી. કહે છે કે અમે તો જગતનાં લલા માટે ઇચ્છીએ છીએ કે અમારે અમારું સંભાળી લેવું પડશે ! દૂંકામાં એ જણાવે છે કે પહેલવહેલા હું કહું તે કરો, પછી તમારી વાત !

માયાવી—તમે તેને બોલાવવા કાઠ માણસ મોકલ્યો છે ?

મનમોહન—હા ! (ખીજી બાજુ જોઇ) જુઓ ! એ જ આવે છે !

[જ્ઞાનાનન્દ આવે છે.]

માયાવી—જ્ઞાનાનન્દ ! જુઓ, માની જાઓ ! હજી પણ તમારો હાથ ખેંચી લો, એ તમારા કલ્યાણ અને મહિસલામતી માટે ઠીક છે.

જ્ઞાનાનન્દ—મેં એવું શું કયું છે ?

માયાવી—તમે રાજ્યમાં કોલાહલ મચાવી શાન્તિનો ભંગ કરો છો !

જ્ઞાનાનન્દ—મેં કશો પણ કોલાહલ કર્યો હોય, એવો મને કશો ખ્યાલ નથી ! હા; મેં પરસ્પર પ્રેમ કરો, આત્મિક બલનો સંચય કરો અને અન્યાય તેમ જ અત્યાચારને ચિત્કારો, એમ ઉપદેશ કર્યો છે એ હું કબૂલ કરું છું !

માયાવી—આ બધો તમારો ઢાંગ છે. તમે જાહેરમાં કંઈ કહો છો અને અંદરખાતેથી જુદી વર્તણૂંક રાખો છો. ખસ, એક જ વાત છે કે તમે આ કામમાંથી તમારો હાથ ખેંચી લો છો કે કેમ ? તમારે મારા હુકમને તાબે થવું જ પડશે ! નહિ સમજો તો પરિણામ સ્પષ્ટ છે !

જ્ઞાનાનન્દ—જુઓ ! હું જાતે કશી રીતનો ઉપદ્રવ કરતો નથી, અને તેમ કરવાની અન્યને સલાહ પણ આપતો નથી એ ચોક્કસ છે. હું ખાતરી પૂર્વક જણાવું છું કે જ્યાં સગી મારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સગી સત્યને છોડનાર નથી જ.

સત્ કાર્યમાં જો જિન્દગી લુંટાય તો પરવા નથી !

પરમાર્થસેવન ધ્યેયમાં અવસાન: તો પરવા નથી !

જાલીમ ઓ જલ્લાદ ! કાળો કેર: તો પરવા નથી !

પ્રાણાન્ત રાખું સત્યનીતિ, અન્યની પરવા નથી !

વિનાશની ઘડીઓ ગણી વિચાર તારાં કર્મને !
 વિનાશકાળે જય યુદ્ધિ આ પ્રમાણ જણાય છે !
 લૂંટી પ્રજા, રસકસ બધાં તેં ખુન પીધું દુષ્ટધી !
 નિઃશસ્ત્ર છીધી વીર્યહીન સૌ જે પ્રજા ઓ મન્દધી !

‘ ખેડુત જગનો તાત ’ તે પણ હાય ! બિચારો બન્યો !
 સંસ્કાર શ્રેષ્ઠ ગણાય તેવા રાષ્ટ્રને ઉન્મૂલ કર્યો !
 બિચારને અન્યાય અત્યાચાર જ્યાં કદિ ના હતાં !
 ઓ માનવી ! તવ જાળથી અહીં પ્રેમની થઇ ન્યૂનતા !

માયાવી—(તાલી બજાવે છે એટલે સિપાઇઓ પ્રવેશ કરે છે).
 આને ગિરફતાર કરો !

(સિપાઇ ગિરફતાર કરવા આગળ ધપે છે, પણ જ્ઞાનાનન્દની
 પાસે ચક્ષુસહિત ભગવાનને જોઇ અટકી જાય છે.)

માયાવી—સિપાઇઓ ! તમને શું થયું છે ? તેને તમે ગિરફતાર
 કેમ કરતા નથી ? (માયાવી સિપાઇઓ પર ક્રોધિત થાય છે અને
 જોઇ રહે છે.)

(સિપાઇ આમ જોઇ રહે છે ત્યારે માયાવી તથા મનમોહન
 આ પરિસ્થિતિ નિહાળીને વ્યાકુળ થાય છે અને પોતાની હાર, પોતાની
 પડતી અને પોતાનું અવપતન તુરતમાં સમજી જાય છે. આ બધા
 ભાવ તેમના મુખ પર સ્પષ્ટ તરી આવે છે.)

ખ ત મ

આ લેખકની બીજી કૃતિઓ

૧. ઘરીબાઇનો ગઝલ	રૂ. ૧-૦-૦
૨. વેશ્યા વિગેરે વાર્તા	(છપાય છે)
૩. કાવ્યમંજરી	(છપાય છે)
૪. વિચાર વારિધિ	(છપાય છે.)
૫. રત્નેહની રમણાનભૂમિ	(છપાય છે.)

આ જ લેખકની વખણાવણી કૃતિ ગરીબાઈનો ગંઝળ

મશહૂર નવલકથાકાર રેનોલ્ડઝકૃત Seamstress નામની કરુણ-ગંધુર નવલકથાને આધારે રચાયેલી આ સ્વતંત્ર નવલકથા પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. ગુજરાતનાં શિષ્ટપત્રોએ તેના વિષે ઉત્તમ અભિપ્રાયો આપેલા છે. ઝોઝ કાગળ અને સુંદર પટીઓડ પૂંઠાવાળી આ હળદાર નવલકથા કિંમત માત્ર સવા રૂપિયો છે; છતાં તેની કિંમત ઘટાડી રૂ. ૧-૦-૦ કર્યો છે. તમારે વહેલી મોડી વાચવી જ પડશે; તો હમણાં જ ખરીદી લ્યો ને. લખો, અથકર્તાને—

પો. ખાસ નં. ૨૧૬૨-કલકત્તા } અખાલાલ ૧૦ શાહ

મળેલા પુષ્કળ અભિપ્રાયોમાંથી

થોડીક વાનગી વાચો

નવરોઝ (કલકત્તા) લખે છે:— વાર્તાનો પ્લોટ સુંદર તેમજ વર્ણનગૈરી રોચક છે.

સાહિત્ય (વડોદરા) લખે છે:— આ વાન કકડે કકડે ‘ગુજરાતી વંચ’માં છપાઈ ત્યારે એણે અમારું ધ્યાન ખેંચેલું. વસ્તુ ગોઠવવામાં ટીક ચતુરાઈ વાપરી છે અને પાત્રોનું આલેખન ક્રમશઃ આગળ વધે છે. શૈલી સહેલી ને આપા એકંદરે શુદ્ધ છે.

નવન ગુજરાત (અમદાવાદ) લખે છે:—કરુણામય આ નવલિકામાં કરુણ પ્રસંગથી જ ઉપક્રમ થાય છે અને છેવટ કરુણાન્ત પર્યવસાન થાય છે. મૂળ વસ્તુસંકલનામાં એવાં યથોચિત ફેરફાર લેખકે કર્યો છે, કે રસપ્રતિ થતી નથી.

ખડાયતામિત્ર (અમદાવાદ) લખે છે:— મુડીવાદને માંડવે બચારે મૃત્યુવંટ રણુકી રહ્યો છે. ત્યારે કસાયલી કલમે લખાએલી આ રોચક નવલકથા ઉત્લાસથી વંચાશે એ વિષે અમને મુદ્દત શક નથી. વૈભવ-વિલાસવાળા મુડીદારોની ભલકચૂરકી પાછળ કેવાં નિખાલસ ને સરળ રિતગંધ હૃદયોનાં આંસુ વર્ષી રહ્યાં છે, તે તમને આ નવલકથા કહેશે.

